

«ЖАҲОН АДАБИЁТИ» КУТУБХОНАСИ

*Александр Сергеевич
Пушкин*

**СУВ
ПАРИСИ**

ТОШКЕНТ – «O‘ZBEKISTON» – 2013

УДК: 821.161.1(092) Пушкин
ББК 84(2Рос=Рус)1
П 96

Тузувчи ва нашрга тайёрловчи

Анвар Шер

ISBN 978-9943-01-815-0

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2013

РУС АДАБИЁТИНИНГ ҚУЁШИ

Рус халқининг улуғ шоири, янги рус адабиётининг асосчиси Александр Сергеевич Пушкин (1799–1837) ижоди рус ва умуман, жаҳон адабиёти тараққиётига жуда катта таъсир кўрсатди. Зеро, Ер юзида Пушкин номини эшитмаган инсон бўлмаса керак. Шеърият мухлиси борки, унинг исмини билади. Пушкин мағрур куйлаган эрк ва ҳақиқат ғояларининг ҳаётбахшлиги, шеърий даҳосининг қудрати билан башарият шоирига айланди. Улуғ мунаққид В.Г. Белинский: «Ҳар қандай шеърият ҳаётни ифода этмоғи лозим... Лекин ҳаётнинг ифодаси бўлмоқ учун шеърият, даставвал шеърият бўлмоғи керак» дея таъкидлаган эди. Пушкин рус бадий адабиётининг шеърият ҳамда сўз санъати борасидаги ўзига хос хусусиятларни тамоман тараққий эттирди ва бу билан уни катта бир маърифий кучга айлантди. Бундан ташқари, ўзига қадар бўлган рус адабиётининг бутун тарихий тараққиёт йўли такозо этган «хурфикрликка, халқчилликка», «қурук тумтароқликни тарк этиб... табиий бир ҳолга келишга» бўлган асрий интилишларни амалга ошириб, рус бадий услубини яратди. Улуғ шоир анча қисқа, лекин ниҳоятда сермазмун ва шиддатли ҳаёт кечирди. У икки ўн йилликдан сал ортиқ фурсат орасида «вокелик шоири» бўлиб камолга етди, бироқ ана шу қисқа вақт ичида унинг ижоди мисли кўрилмаган шиддат билан ривож топди. Агар шоирнинг ана шу йиллар давомидаги ижодини чамалаб, ақл тарозисида тортиб кўрсангиз, худди ер кавлаб туриб хазинага дуч келган деҳқондек ҳайратга тушасиз.

Пушкин адабий меросининг мазмун-моҳияти ва бадий услубининг одатдан ташқари ранг-баранглиги кишини ҳайратга солмай иложи йўқ. Рус ёзувчиларининг кўпчилиги, нафақат рус мумтоз ёзувчилари, балки бошқа ижодкорлар ҳам сўз санъатининг асосан бирон бир соҳасида қалам тебратганлар. Уларнинг орасида буюк шоирлар, носирлар, улуғ драматурглар бор эди. «Евгений Онегин», «Қора хотин», «Капитан кизи», «Борис Годунов» ва кичик трагедияларнинг муаллифи эса бир неча йўлдан борди, поэтик қуролнинг барча турларидан фойдаланди

– шеърятда ҳам, насрда ҳам, драматургияда ҳам асос қилишга арзигулик намуналарни ярата олди.

1823 йилда Пушкин ўзининг оламшумул шеърий романи «Евгений Онегин»ни ёзишга киришади. У бу асар устида саккиз йилдан ортиқ вақт давомида қаттиқ ва қатъий тартиб билан ишлайди. Романнинг биринчи бобидаёқ улуғ инглиз шоири Жорж Байрон билан очик мунозарага киришиб, воқеликни типиклаштиришнинг янги амалий нуктаи назарини илгари суради. «Байрон дунёга ва кишилик табиати-га бирёклама назар ташлади, – дейди бирмунча кейинроқ А.С. Пушкин. – Сўнгра улардан воз кечиб, ўзи билан ўзи бўлиб қолади. У бизга ўзининг кўланкасини гавдалантиради».

Пушкин «Евгений Онегин» романининг қахрамони орқали ўзининг кўланкасини гавдалантирмайди, балки романнинг илк бобидаёқ ўзига «замондош киши»нинг – анча қобилиятли, ақли расо, зиёли, аммо заминдан ажралиб қолган, халқдан мутлақо йироқ, теварак атрофдагилардан эмас, балки ўз-ўзидан азобланадиган, ҳеч нарсага ярқисиз, ҳеч нарсага арзимайдиган «ортиқча» одамнинг – ёш зодагоннинг жуда ҳам характерли образини яратади.

«Евгений Онегин» адабиёт тарихида бутун бир даврни ташкил этадиган нодир бадиий асарлардан бири бўлиб, у бадиий сўз санъатининг янада ривожланиши учун муҳим аҳамият касб этди. Шу билан бирга, «Евгений Онегин» мумтоз адабиёт нуктаи назаридан олиб қаралганда, жаҳон адабиётининг Бальзак ва Стендалнинг романларидан олдин ёзилган биринчи чинакам асари ҳамдир.

«Евгений Онегин» Пушкиннинг ижодий тараққиётида ҳам марказий ўринни эгаллайди. «Шеърий роман» – шоир Пушкин билан носир Пушкин орасидаги, яъни «Руслан ва Людмила» ва «Кавказ асири»нинг муаллифи билан «Иван Белкин қиссалари» ҳамда «Капитан қизи»нинг муаллифи ўртасидаги кўприк эди.

Рус бадиий насрчилиги тараққиётида Пушкиннинг ўрни ниҳоятда буюқдир. Ижтимоий ҳаётни, инсоний муносабатларни имкон қадар аниқ ва ҳаққоний акс эттиришни мақсад қилиб қўйган ёзувчи учун наср жанри – қисса, романлар янгидан-янги имкониятларни очади. Улар кенг китобхонлар доирасига тушунарли бўлиши жиҳатидан ҳам шеърдан кўра демократик, халқчил жанрдир. «Қисса ва романлар ҳамма томонидан ва ҳамма ерда севиб ўқилади», – деб таъкидлаган эди А.С. Пушкин. Дарҳақиқат, унга қадар рус бадиий насрчилиги ривожланиш жиҳатидан анча нимжон эди. «Насрчиликда шунчалик кам ижод қилинганки, – деб афсусланганди улуғ шоир. – Биз, ҳатто оддий

бир ёзишмада ҳам, энг содда фикрни тушунтириш учун ҳам янги сўз ибораларини тузишга мажбурмиз». У рус насрчилигини яратиш ҳақида ўзига замондош бир қатор ижодкорларга қайта-қайта мурожаат қилади. Шоирнинг ўзи жуда барвақт – «Евгений Онегин»нинг дастлабки боблари устида ишлаётган давридаёқ бадий наср йўлида ижод қилишга, ўзи ҳазиломуз бир тарзда ёзганидек, «баланд охурдан тушиб, оддий наср» яратишга эҳтиёж сезади.

1830 йилнинг кузида Болдинода жуда қаттиқ меҳнат қилиш натижасида яратилган «Иван Белкин қиссалари», унинг чинакам рус бадий насрини яратиш бобидан ўз олдига қўйган вазифасини адо этди. Бу, Пушкиннинг насрий асар яратиш йўлидаги ўйларининг илк марта амалга ошуви эди.

«Иван Белкин қиссалари»ни Пушкин ўз исмини эълон қилмай, шартли муаллиф Иван Петрович Белкин номидан ҳикоя қилади. Ноширга ёзилган мактубда ва гўё, Белкиннинг ўз таржимаи холи бўлган, «Горюхин қишлоғининг тарихи»га ёзилган сўз бошида ювошгина Белкиннинг образини адиб мулойим ҳажв ва нозик киноя билан чизиб беради. «Иван Белкин қиссалари»да фавқулудда эҳтирослар ва камданкам учрайдиган қаҳрамонлар оламига зид ўларок, энг оддий кишилар ҳаётида содир бўлган воқеалар «содалик» билан ҳикоя қилиб берилди. Ана шу «содалик»да Пушкиннинг шунчалик чуқур инсонпарварлик туйғуси, ўтқир зехни, мулойим кинояси ва ҳаётини ҳақиқати намён бўлдики, унинг «Иван Белкин қиссалари» чинакам, санъаткорона бадий наср намунаси бўлиб қолди.

«Иван Белкин қиссалари»нинг энг салмоқлиси бўлган «Бекат назоратчиси»да Пушкин томонидан яратилган назоратчи образи алоҳида диққатга сазовордир. У замонасининг шафқатсиз ва ғайринсоний тартиблари томонидан камситилган ва унутилган инсон образидир. Рус адабиётида «кичкина одамлар» киёфасини гавдалантиришга Пушкинга қадар ҳам уринишлар бўлган, бироқ адиб бу ўринда илк бор чучмал инсонийлик ва қўпол табиийликдан қочиб, юксак, ҳаётини ҳамда бадий ҳаққониятга эриша олди. Рус адабиётининг кейинги ривожидан «Бекат назоратчиси»нинг қатта аҳамият касб этганига ҳам сабаб, аслида шудир.

«Иван Белкин қиссалари» билан Пушкин ҳақиқатан ҳам насрда қандай ижод қилиш кераклигини нафақат ўз замондошларига, балки бўлғуси буюк носирларга ҳам кўрсатиб қўйди.

Александр Сергеевич Пушкин ўзининг қадимги Рус давридан олиб ёзган, аммо тугалланмай қолган «Сув париси» пьесасида ҳам

даҳолигини исботлай олди. Ушбу асарда шоир князнинг беҳаёлик ва худбинлик билан қилган бемаъни танतिकлиги туфайли хароб бўлган, халқ орасидан чикқан оддий кишиларнинг фожиасини кўрсатади. «Айниқса, «Сув париси», – деб ёзади В.Г. Белинский, – Пушкин истъедодининг ниҳоят даражада етуклигини намоён қилади. Буюк истъедод ўз ижодининг камолот чўққисидагина хаёлий бир эртақда шунчалик умуминсоний, ҳақиқий, реал гапларни айтиши мумкинки, уни мутолаа қилаётганда мутлақо эртақ эмас, балки юксак бир фожиани ўқияпман, деб ўйлайсан киши».

Улуғ шоир яна бир шоҳ асарларидан бири «Дубровский» номли қиссасини охирига етказмади: мўлжалланган уч қисмдан фақат иккитаси ёзилди. Шундай бўлса-да, у кишида тугалланган асар сингари таассурот қолдиради. «Олижаноб қароқчи» Дубровский образи бир-мунча романтик, ажойиб ва қизикарли тарзда яратилган. Пушкиннинг бошқа биронта асарида оддий халқ ҳаёти, «Дубровский»дагидек бу қадар ҳаққоний ва хилма-хил тарзда кўрсатилмаган бўлса керак.

Пушкин асар учун типикрок ва тарихан манзур бўладиган воқеа қидириб, «Дубровский» асари устида ишлашни тўхтатади ва XVIII асрда Пугачёв етакчилигида бўлган энг катта дехқонлар қўзғолони даврига оид янги роман ёзишни режалаштиради. Бу мавзу сиёсий жиҳатдан ўткир ва қалтис бўлганлиги учун қўзғолон тарихи у вақтда ҳали мутлақо ўрганилмаган эди. Шунинг учун Пушкин янги асарнинг дастлабки режасини белгилаб олгач, асосий вақтини манба тўплашга ҳамда уларни кунт билан ўрганишга сарф қилади. У манба ва тарихий адабиётлар билан танишибгина қолмади, балки қўзғолон тарихини илк манбалар, кўп ҳолларда ўзи излаб топган материаллар асосида, зукко тарихчи сифатида мустақил равишда синчиклаб, кунт билан ўрганиб чиқди. Қўзғолон бўлган ерларни бевосита ўзи бориб кўришга қарор қилиб, 1833 йилнинг ёзида Оренбург ва Поволжьега жўнаш учун рухсат олди. У бу ерда бир ойча бўлиб, қўзғолончиларнинг ҳукумат қўшинлари билан жанг қилган жойларини кезиб, Пугачёвни шахсан кўрган-билган кексалардан у ҳақдаги хотираларини сўраб-суриштирди, у тўғрисидаги ривоятлар, халқ қўшиқлари ва бошқаларни қизикиб тинглади.

Улуғ рус адибининг Болдинода ёзган «Қора хотин» қиссаси унинг энг яхши асарларидан бири саналади. Қиссанинг бадиий тасвирдаги воқеалар ривожини учун картабозлар турмушидан жуда қизикарли ва хаёлий бир латифа асос қилиб олинган. Қиссада ўрта аср ҳасис рицарининг эмас, балки XIX аср «замонавий киши»сининг фожиавий тақдири ҳикоя қилинади. Асардаги қаҳрамон ҳам «ўлгудек пулга ўч».

Қисса қаҳрамони ўзининг ҳар нима қилиб бўлса-да, бойиб кетишдан иборат худбин ниятига эришиш йўлида ҳеч нарсадан қайтмайди. У саксон ёшли кекса граф хонимнинг хуштори бўлишга ҳам тайёр; у Лиза исмли бечора бир қизга, гўё муҳаббат изҳор қилиши билан бойиш учун бўлган кучли эҳтиросини ниқобламоқчи бўлади: «Бу ишларнинг асло муҳаббатга алоқаси йўқ эди! Унинг қалби пулни кўмсар эди!» Пушкин «Қора хотин»да нокаслик асри шароитида «ўз мустақиллигини мустаҳкамлаш»нинг бирдан-бир чораси бўлган бойликка ружу қўйиш, инсон қалбининг шикастланиши, инсоний туйғуларнинг топталиши ниҳоятда ёрқин тарзда акс эттиради. Шу билан бирга, «Қора хотин» – сўз санъатининг мўъжизасидир. Сюжетининг ўткирлиги ва воқеаларнинг жадал ривожланиб бориши, тасвирнинг аниқлиги, композициянинг изчиллигига кўра, бу асар жаҳон адабиётида кичкина қисса – новелланинг қарийб энг мукаммал намунасидир.

Александр Сергеевич Пушкин ўзининг сўнгги энг йирик асари – Пугачёв қўзғолони давридан олиб ёзган «Капитан қизи» романини яратди. Шоир ушбу асар устида бир қанча йиллардан буён ишлаб, уни 1836 йилнинг 19 октябрида яқунлади. «Капитан қизи» романи Пушкиннинг наср йўлидаги ижодий чўққиси эди.

Асарни ёзишда Пушкин ўзининг ҳам буюк санъаткор-ёзувчи, ҳам тарихчи эканлигини кўрсатди. У Пугачёв қўзғолонининг тарихий сабабларини ва унинг ижтимоий характерини чуқур идрок этди. У ушбу асарини ёзиб ажойиб санъаткор сифатида янада юксакликка кўтарилди. Дарҳақиқат, «Капитан қизи» катта бир тарихий даврнинг умумлашган бадиий ифодаси – XVIII асрнинг иккинчи ярмидаги рус ҳаётининг қомусидир. Гринёв билан Швабриндан тортиб, Миронов билан Савельичгача – романнинг барча персонажлари жонли шахслар бўлиш билан бирга, кенг ижтимоий-тарихий умумлашмани англатадиган типик характерлардир. Пушкин яратган қўзғолон раҳбари Пугачёв образи унинг реалист-санъаткор сифатидаги порлоқ ғалабасидир. Пушкинга қадар кўпгина ёзувчилар бир-бирларига эргшиб Пугачёвни ҳеч қандай инсоний ҳиссиётга эга бўлмаган тошбағир, ёвуз, қонхўр сифатида тасвирлаганлар. У эса Пугачёвни бутунлай бошқача гавдалантирди. Шоир Пугачёвнинг шахсига оид ҳеч нарсани силликлаштирмайди, бўёқ бермайди, ортиқча пардозламайди. Бироқ шу билан бирга, Пушкин яратган Пугачёвнинг жўшқин, олиҳиммат ва кенг феъли, рус миллий характерининг кўпгина типик томонларини яққол ифода этади. Асардаги Пугачёв, эркин ва исёнкор руҳи, қаҳрамонона вазминлиги ва азаматлиги, тантилиги ва кенг феъллиги билан ажралиб туради.

Умуман олганда, Александр Сергеевич Пушкин ўз асарларини фақат рус халқига эмас, балки бутун жаҳон халқларига мерос қолдирди.

Севимли шоирамиз Зулфия ўта нозик нафосат билан таржима қилган Пушкиннинг бир шеъридаги куйидаги мисралар қалбларимизда ҳамон жаранглаб туради:

*Эсимдадир ажиб дам ҳали:
Кўз олдимда бўлдинг намоён,
Пок гўзаллик даҳоси каби,
Бир лаҳзалик хаёл, тушсимон.*

Дарҳақиқат, «пок гўзаллик даҳоси» – Пушкин ижодининг умри безаволдир, боқийдир.

Ушбу китобни нашрга тайёрлаш жараёнида А.С. Пушкиннинг 1955 йилда ўзбек тилида чоп этилган IV томлик «Танланган асарлар»идан ҳамда рус тилидаги сўнгги академик нашрининг V–VI томларидан фойдаланилди (Ленинград, «Наука», 1978).

Анвар Шер

МАРҲУМ
ИВАН ПЕТРОВИЧ
БЕЛКИН
ҚИССАЛАРИ

---

*Ғростакова хоним
Ота:хоним, у ёшлигиданок тафихга
жуда ҳам қизикар эди.
Скотинин.
Митрофанов менга портди.
Недоросл.*

НОШИРДАН

И.П. Белкиннинг китобхонларга ҳозир тақдим этилаётган қиссаларини нашр этишга киришар эканмиз, бунга марҳум муаллифнинг ҳеч бўлмаганда қискагина таржимаи ҳолини илова қилмоқчи ва шу билан ватан адабиёти ҳаваскорларининг ҳаққоний талабига жавоб бермоқчи бўлдик. Шу муносабат билан биз Иван Петрович Белкиннинг энг яқин қариндоши ҳамда ворисаси Марья Алексеева Трафилинага мурожаат қилдик. Бирок бахтга қарши, Белкин ҳақида Трафилина ҳеч қандай маълумот бериш имкониятига эга эмас экан, чунки у марҳумни, умуман танимас эди. Трафилина бу масала юзасидан бир мўътабар кишига, Иван Петровичнинг содиқ дўстига мурожаат қилишимизни маслаҳат берди. Биз бу маслаҳатга амал қилдик ва юборган мактубимизга қуйидаги қўнғилдагидек жавобни олдик. Бу жавоб олижаноб фикрлар ҳамда самимий дўстликнинг қимматли ёдгори, шу билан бирга, мукамал биографик маълумот сифатида ҳеч қандай ўзгариш ва изоҳ киритмай чоп этамиз.

Муҳтарам жаноб ***!

Шу ойнинг ўн бешида ёзган муборак мактубингизни, йигирма учинчида олиш шарафига муваффақ бўлдим. Мактубингизда менинг собиқ самимий дўстим, қўрғоним ёнидаги қўшним Иван Петрович Белкиннинг туғилган ва ўлган вақти, машғулот, оилавий шароити ва феъл-атвори ҳақида муфассал маълумот олишни орзу этибсиз. Муҳтарам жаноб, сизнинг бу орзуингизни жону дилим билан адо этман ва унинг гапларидан, шунингдек, шахсан кузатишларимдан хотирамда муҳрланиб қолган барча маълумотларни сизга юбораман.

Иван Петрович Белкин 1789 йилда Горюхино қишлоғида виждонли, покдомон ва олижаноб ота-онадан туғилди. Унинг марҳум отаси, майор Пётр Иванович Белкин Трафилинлар хонадонининг қизи Пелагея Гавриловнага уйланганди. У бой эмас, ўртаҳол бўлиб, хўжалик

ишларининг кўзини биладиган одам эди. У кишининг ўгли бошланғич маълумотни кишлок руҳонийсидан олди. Ўзининг мутолаага, рус адабиётига бўлган ҳаваси учун ўша мўътабар кишидан миннатдор бўлса керак. 1815 йилда у пиёда Егер полкига хизматга кирди (аниқ санаси ёдимда йўқ), ўша полкда то 1823 йилгача хизмат қилди. Ота-онасининг вафоти деярли бир вақтга тўғри келиши уни истеъфога чикиб, Горюхино кишлоғига, ўз мулкига қайтишга мажбур этди.

Иван Петрович мулкани идора қилишга киришиб, ўзининг тажрибасизлиги ва юмшоқ кўнгиллилиги орқасидан отаси ўрнатган қатъий интизомни бўшаштириб, тез орада хўжаликни оғир аҳволга солиб қўйди. У ўз ишига пишиқ, эпчил оксоқолни ишдан бўшатиб (деҳқонлар одатдагидек ундан норози эдилар), эртақларни бошлаб айтиши билан ишонч қозонган калитдор кампирга кишлокни бошқаришни топширди. Бу тентак кампир йигирма беш сўмликдан, эллик сўмликни бир умр фарқлай олмасди; у ҳамма деҳқонларнинг фарзандларини чўқинтиргани сабабли, деҳқонлар ундан сира ҳайқишмасди. Деҳқонлар сайлаган бу оксоқол уларнинг ёнини олиб, фирибгарлик қилдики, Иван Петрович текинга ишлаб беришни бекор қилиб, ўртача ўлпонлар тўловини жорий этишга мажбур бўлди, бироқ шунда ҳам деҳқонлар унинг бўшлигидан фойдаланиб, биринчи йили енгиллик берилишини сўрашди, кейинги йилларда эса ўлпоннинг учдан икки қисмидан орतिकроғини ёнғоқ, брусника ва шунга ўхшаш мевалар билан тўлашди.

Иван Петровичнинг марҳум отасига дўст эканлигим сабабли, ўғлига маслаҳат беришни ўз бурчим деб билдим ва қўлдан бой берилган аввалги тартибни ўрнатишга ёрдамлашмоқчи бўлдим. Шунинг учун бир кун унинг кўрғонига бориб, хўжалик дафтарини талаб қилдим, фирибгар оксоқолни чақиртириб, Иван Петрович ҳузурда хўжалик дафтарини синчиклаб текшира бошладим. Дастлаб ёш хўжайин катта иштиёқ ва қунт билан мени эшитди. Бироқ ҳисобларга қараганда, сўнгги икки йил ичида деҳқонлар кўпайиб, парранда ва уй ҳайвонлари камайиб кетганини кўрган Иван Петрович, дастлабки маълумотлар билан кифояланиб, бошқа гапимга қулоқ солмай қўйди. Зўр бериб текширишим ва қаттиқ сўроқлар қилишим натижасида фирибгар оксоқолни гангитиб қўйиб, нафасини ичига тушириб юборган вақтимда, Иван Петровичнинг курсида ўтирган ҳолатда хуррак отаётганини эшитиб, роса таъбим тирриқ бўлди. Шундан кейин, унинг хўжалик ишларига аралашишни бутунлай йиғиштирдим ва уларнинг барчасини Худонинг ихтиёрига топширдим.

Аммо бу ишлар бизнинг дўстона муносабатимизга асло путур етказмади, чунки мен барча ёш зодагонларимизга хос унинг бўшлиғига ва ўлгудек ношудлигига афсуслансам-да, Иван Петровични чин кўнглимдан яхши кўрардим; шу қадар беозор ҳамда виждонли йигитни севмай бўлмасди. Иван Петрович ҳам кексалигимни ҳурмат қилар ва менга ихлоси зўр эди. Одатимиз, фикримиз ва феъл-атворимизнинг ўхшашлигига қарамай, у то умрининг охиригача оддий суҳбатларимни тақдирлаб, деярли ҳар куни мен билан кўришарди.

Иван Петрович ўтамиёна, осуда ҳаёт кечирар, исрофгарчиликка йўл қўймасди. Мен унинг маст бўлганини ҳечам кўрмаганман (бундай ҳолат биз томонларда мўъжиза саналиши аник); унинг хотин-қизларга иштиёқи жуда баланд, лекин ўзи қиздек уятчанг эди¹.

Мактубингизда кўрсатилган қиссалардан ташқари, Иван Петрович талайгина кўлёмалар ҳам қолдирган. Бу кўлёмаларнинг бир қисми менда сақланади, бир қисмини эса Иван Петровичнинг калитдори турли рўзгор ишларига ишлатиб юборган. Шундай қилиб, ўтган қишда калитдор аёл яшайдиган хоналарнинг барча деразаларига Иван Петрович ёзиб тугатмаган романининг биринчи қисми ёпиштирилган эди. Номи зикр этилган қиссалар унинг дастлабки тажрибаси бўлса керак. Иван Петровичнинг айтишича, ўша асарларнинг кўпчилиги ҳақиқат бўлиб, уларни турли одамлардан эшитган экан. Аммо асарлардаги исмларнинг деярли барчасини Иван Петровичнинг ўзи қўйган. Қишлоқларнинг номи эса, атрофимиздаги жойларнинг атамаси бўлиб, қиссаларидан аллақайси бир ерида менинг қишлоғим ҳам тилга олинган. Булар қандайдир ёмон ният билан эмас, балки тасаввур доирасининг торлигидан келиб чиққан.

Иван Петрович 1828 йилнинг кузида безгак билан оғриди, бу касал иситмага айланиб кетди, энг оғир касалликлар, жумладан, сил ва шунга ўхшашларни даволашда моҳир бўлган маҳаллий табибимизнинг қатта ғайрат кўрсатишига қарамай, Иван Петрович вафот этди. У 30 ёшда менинг кўлимда жон берди ва Горюхино қишлоғининг черковига, ота-онасининг ёнига дафн этилди.

Иван Петрович ўрта бўйли, кўк кўз, малла соч, киррабурун, оппок, қотма киши эди.

Муҳтарам жаноб, марҳум кўшним ва дўстимнинг ҳаёти, машғулоти, феъл-атвори ҳамда қиёфасини хотирлай олганларим мана шулар ҳолос.

---

¹ Бир латифа бор, уни ортиқча ҳисоблаб нашр этаймиз, аммо китобхонни ишонтириб айтамикки, унда Иван Петрович Белкиннинг хотирасига доғ туширадиган ҳеч гап йўқ.

Борди-ю, мактубимдан бирор нарса учун фойдаланмоқчи бўлсангиз, исмимни тилга олмаслигингизни ўтиниб сўрайман; гарчи ўзим ёзувчиларни ҳурмат қилсам ва севсам-да, аммо ёзувчилик ишига аралашишни ортиқча ҳам ёшимга тўғри келмайди, деб ҳисоблайман. Самимий эҳтиром билан,

*1830 йил, 16 ноябрь,
Ненародов қишлоғи*

Муаллифнинг ҳурматли дўстининг истагини ҳисобга олиб, бизга юборган маълумоти учун катта ташаккур билдирамиз ва китобхонлар унинг самимийлиги ва олижаноблигини албатта тақдирлайдилар, деб ишонамиз.

А. П.

ЎҚ

*Биз отишдик.
Баратинский¹*

*Мен уни дуэлдаги ҳақимга кўра
отиб ташлашга қасамёд этдим
(ўқ узиш навбати менда қолди).
Лашкаргоҳдаги кеча²дан*

I

Биз кишлоқда турган эдик. Армия офицерининг ҳаёти маълум. Эрталаб таълим, манеж³. Полк қўмондони ёки яхудийнинг ковокхонасида тушлик; кечкурун пунш⁴ ичиш ва картабозлик. Манежда биронта ишрат уйи, биронта қаллик йўқ эди; биз бир-биримизникида тўпланардик ва унда ўз мундирларимиздан бўлак ҳеч нарса кўрмасдик.

Улфатимиз ичида ҳарбий бўлмаган фақат бир киши бор эди. Унинг ёши ўттиз бешларда бўлиб, катта деб биз уни ҳурмат қилардик. Кўпни кўрганлиги билан у биздан анча устун турарди; бунинг устига унинг доим маъюслиги, қайсар табиати ва аччик тили биз ёшларнинг онгимизга қаттиқ таъсир қилдиарди. Унинг ҳаёти ғалати бир тарзда бўлиб, ўзи русга ўхшар, лекин ажнабий исмда эди. Бир вақтлар у гусарликда хизмат қилиб, яхшигина кун кечирган; унинг хизматдан чиқиши ва бу пасткам кишлоққа кўчиб келиб ҳам фақирлик, ҳам исрофгарчиликда кун кечириши сабабларини ҳеч ким билмасди: эски қора калта чакмон кийиб яёв юрарди, аммо полкимиздаги ҳамма офицерлар учун дастурхони ёзиқ эди. Хизматдан бўшаган аскар пиширадиган унинг тушлиги икки ёки уч хил, аммо шампан виноси ариқ бўлиб оқарди. Унинг бойлигини ҳам, даромadini ҳам ҳеч ким билмас, бу ҳақда сўрашга унчамунчаси журъат этолмасди. Унда кўпроқ ҳарбий ишга доир китоблар ва романлар бўларди. Бу китобларни жон деб ўқигани берар ва ҳеч қачон сўраб олмас; шунингдек, бировдан олган китобини ҳам ҳеч қачон эгасига қайтариб бермасди. Унинг муҳим машғулоти тўппонча отишдан

---

¹ *Баратинский Е.А.* – Пушкин замонасининг атоқли шоири.

² Пушкин замонасининг машҳур адиби – декабрист А.А. Бестужев-Марлинскийнинг асари.

³ *Манеж* – от ўргатиладиган ёки чавандозлар ҳамда отлиқ аскарлар машқ қиладиган атрофи ўралган жой ёки бино.

⁴ *Пунш* – шакар, сув ва мева шираси кўшиб қайнатиладиган спиртли ичимлик.

иборат эди, уйининг деворлари илма-тешик бўлиб кетганлигидан асаларининг уясига ўхшарди. У турадиган кулбанинг ягона беагаи жуда кўп хилма-хил тўппончалар эди. Отиш ишида у ниҳоятда ажойиб санъатга эришганди. Агар кишининг бошига нок қўйиб, ўқ билан уриб учириб юбормокчи бўлса, полкимизда биронтаси иккиланмасдан бошини тутарди. Биз кўпинча дуэль тўғрисида сўзлашардик; Сельвио (уни шундай деб атаيمان) ҳеч қачон гапга аралашмас эди. Дуэлга чиққанмисиз деб сўрасак, у қуруқкина қилиб, чиққанман дер, аммо муфассал айтиб бермасди. Бундай сўроқлар унга ёкмаслиги кўриниб турарди. Биз, бу одам ўзининг даҳшатли санъати билан бировнинг бошини еган бўлса керак, деб гумон қилардик. Ҳаркалай, унда кўркокликдан асар бор деб хаёлимизга ҳам келмас эди. Шундай кишилар борки, ёлғиз ташки кўринишининг ўзи бундай шубҳаларга йўл қўймайди. Тасодифий бир ҳодиса барчамизни хайрон қолдирди.

Бир кун бизнинг офицерлардан ўн киши Сельвионикада тушлик қилди. Ичиш одатдагича бўлди, яъни жуда кўп ичилди, тушликдан сўнг биз уй эгасининг ўйинга қўшилишини сўрадик. У анчагача унамади, чунки жуда кам ўйнарди; ниҳоят ўртага эллик сўм қўйди ва ўтириб қарта суза бошлади. Биз уни ўраб олдик, ўйин қизиқ кетди. Ўйин чоғида жим ўтириш Сельвионинг одати эди, ҳеч вақт сўз талашмас ва изоҳ бермасди. Агар гардкамчи нотўғри санаб қўйса, у дарров камини тўлар ёки ортиғини ёзиб қўяр эди. Биз бунга билардик, шунинг учун унинг ўйинни ўз билганича бошқаришига халал бермасдик. Орамизда, яқинда бизга ўтказилган бир офицер бор эди. У ўйин устида, паришонхотирлигидан нотўғри ҳисоб қилиб қўйди. Сельвио бўрни олиб ўз одатига ҳисобни тўғрилай ёзиб қўйди. Офицер уни янглишган деб ўйлаб изоҳлай кетди. Сельвио индамай қарта сузаверди. Офицер бетокат бўлиб, чўткани олди-да, назарида нотўғри кўринган рақамларни ўчириб ташлади. Сельвио бўрни олиб, яна ёзиб қўйди. Вино, ўйин ва ўртоқларининг қулишидан қизишиб кетган офицер, ўзини қаттиқ таҳқирланган деб санади ва аччиғланиб столдаги мис шамдонни олиб Сельвиога отди, у андак чап бериб қолди. Биз довдираб қолдик. Сельвио ўрнидан туриб, ғазабидан оқарган ва кўзлари чарақлаган ҳолда «Мухтарам жаноб, марҳамат қилиб чиқинг ва Ҳудога шукр қилинг, бу ҳодиса менинг уйимда бўлди» деди.

Биз, бунинг оқибати ёмон бўлишига шубҳа қилмасдик ва янги ўртоғимизни ўлди, деб ҳисобладик. Офицер, ўйинчи афандининг таҳқирлагани учун истаган чоғда жавоб беришига тайёрман деди-да, чиқиб кетди. Ўйин яна бир неча дақиқа давом этди; лекин уй эгаси-

нинг ноилож ўйнаётганини сезиб, биз бирин-кетин турдик ва тез орада у офицернинг иш ўрни бўш қолишини сўзлашиб уй-уйимизга таркалишдик.

Эртасига биз манежда, бечора поручик тирикмикан, деб турган эдикки, унинг ўзи келиб қолди; шу саволни ўзига бердик. У, ҳали Сельвио тўғрисида ҳеч қандай хабар эшитганим йўқ, деб жавоб берди. Бу ҳол бизни ҳайратга солди. Биз Сельвионикига бордик, уни ҳовлида, дарвозага ёпиштирилган картанинг тузига устма-уст ўқ узаётганини кўрдик. У бизни одатдагича қабул қилди, кечаги ходиса тўғрисида бир сўз ҳам демади. Уч кун ўтди, поручик ҳали ҳам тирик эди. Биз ажабланиб, «Наҳотки Сельвио дуэлга чиқмаса?» деб бир-биримиздан сўрардик. Сельвио дуэлга чиқмади. У оддийгина изоҳ билан қаноатланди ва ярашиб кетди.

Бу эса Сельвиога нисбатан ёшларда ёмон фикр туғдирди. Одатда одамгарчиликнинг энг юқори фазилати ботирликда ва турли нуқсонларни кечиришда, деб билган ёшлар жасорат кўрсатмасликни ҳечам кечирмайдилар. Шундай бўлса-да, бора-бора ҳаммаси унутилиб кетди ва Сельвионинг аввалги обрўси ўз ўрнига тушди.

Энди унга ёлғиз мен яқинлаша олмасдим. Табиатан романтик бир тасаввурга эга бўлганимдан, ҳаёти сирли туюлган ва қандайдир ғаройиб бир киссанинг қаҳрамони бўлиб кўринган бу одамга аввало, ҳаммадан кўра менда ихлос кучли эди. У мени севарди ва суҳбатда одатдаги каттиқ сўзларини бир ёққа қўйиб, турли нарсалар ҳақида мен билан дилкаш ва ёқимли гаплашарди. Аммо ўша кечадаги кўнгилсиз воқеадан сўнг унинг обрўси тўкилди ва ўз айби билан обрўсини яна кўтармади, деган бир фикр менинг бошимдан кетмасди ва у билан илгаригидек муомалада бўлишимга ҳалал берарди; юзига карагани уялардим. Сельвио жуда ақлли ва тажрибали бўлганидан менинг кайфиятимни ва бунинг сабабини пайқар эди. Бу ҳол уни ранжитарди; мен билан шу ҳақда сўзлашмоқчи бўлганини бир-икки марта сезиб қолдим, аммо мен бундай вақтларда чап бердим; Сельвио ҳам мендан ўзини тортди. Шундан кейин у билан ўртоқларим орасида кўришадиган бўлдим ва ўзаро очик суҳбатларимиз тўхтади.

Пойтахтнинг паришонхотир аҳолиси, кишлоқ ёки шаҳарчаларнинг аҳолиларига яхши маълум бўлган кўп таассуротдан, масалан, почта келадиган кунни кутишдан хабарсиздир: сешанба ва жума кунлари бизнинг полк девонхонаси офицерлар билан тўларди: биров пул, биров мактуб, биров газета кутарди. Одатда пакетлар шу ернинг ўзида очилиб, янгиликлар айтилар, девонхона бундай вақтда жуда гавжум ва ғовур-ғовур бўларди. Сельвиога ҳам мактуб бизнинг полк орқали ке-

ларди. Шунинг учун, у ҳам одатда шу ерда бўларди. Кунлардан бир кун унга бир қоғоз халта бердилар, у ғоятда сабрсизлик билан мактубни очди. Мактубга қараркан, кўзлари чарақлаб кетди. Ҳар қайсиси ўз мактубига тикилган офицерлар ҳеч нарсани пайқамадилар. «Жаноблар, – деди Сельвио, – мен дарҳол кетишим керак; бугун кечаси жўнайман; умид қиламанки, сизлар уйимда сўнгги марта меҳмон бўлишни рад эт-массизлар. Мен сизни ҳам кутаман, – деб давом этди у менга қараб, – албатта келинг». Шундай деб, у шошилиб чиқиб кетди; биз Сельвионикига тўпланмоқчи бўлиб тарқалдик.

Мен тайинланган вақтда Сельвионикига келсам, бутун полк офицерлари деярли шу ерда экан. Унинг ҳамма нарсаси тугилган, илматешик бўлиб кетган деворлар яланғоч эди. Биз стол атрофига ўтирдик, уй эгасининг кайфияти жойида эди, кўп ўтмасдан унинг хурсандлиги ҳаммамизга таъсир қилди; ҳар онда шишалар пакиллаб очилар, бордоқлар кўпикланар, тинмай вишиллаб турарди, биз эса кетувчига зўр бериб оқ йўл ва саодат тилардик. Кечаси алламаҳалда стол атрофидан турдик. Фуражкаларни олаётганимизда, Сельвио ҳамма билан хайрлашди, чиқиб кетаётганимда кўлимдан ушлаб тўхтатди ва: «Сиз билан сўзлашмоқчиман» деди астагина. Мен қолдим.

Меҳмонлар кетишди; иккимиз қолдик, индамасдан чубук тортиб ўтирдик. Сельвио паришонҳол, унинг хушчақчақлигидан асар ҳам қолмаган эди. Ўзи маъюс, ранги оқарган, кўзлари чарақлар, бу ҳолат оғзидан чиқаётган куюк тутун билан қўшилиб, уни шайтонга ўхшатиб қўйганди. Бир неча дақиқа ўтгач Сельвио жимликни бузиб:

– Балки биз бундан сўнг ҳеч қачон кўришмасмиз, – деди, – жудолик олдидан, мен сиз билан гаплашмоқчиман. Бошқаларнинг фикрига унча эътибор қилмаслигимни, балки сезгандирсиз; аммо сизни севаман, шунинг учун кўнглингизда нотўғри фикр қолдириш, менга оғир.

У тўхтади ва тутаб бўлган чубуғига тамаки тўлдира бошлади; мен ерга қараб, жим ўтиравердим.

– Ўша бадмаст телба Р.дан қасос олмаганим, – деб давом этди у, – сизга ғалати туюлгандир. Сиз ишонингки, қурол танлаш ҳуқуқи менда бўлганидан, унинг ҳаёти менинг кўлимда, меники эса деярли хавфсиз эди; ўзимни тийишимни фақат олижаноблигимдан деб айтишим мумкин, аммо ёлғон гапиришни истамайман. Агар мен ўз ҳаётимни бутунлай таҳликада қолдирмай Р.ни жазолаёлсам эди, у ҳолда мен уни ҳеч ҳам кечирмасдим.

Мен хайрон бўлиб Сельвиога қарадим. Унинг бу гапи мени хижолатда қолдирди. Сельвио сўзини давом эттирди.

– Худди шундай: ўзимни ўлимга маҳкум этишга ҳақим йўқ. Олти йил аввал мен бировдан тарсаки еганман, ўша душманим ҳали тирик.

Мен жуда қизиксиниб қолдим. «Сиз у билан дуэлга чикмадин-гизми? Шароит сизни ажратиб юборган бўлса керак?» дедим.

– Мен у билан дуэлга чикдим, – деб жавоб берди Сельвио, – мана ўшандан қолган хотира.

Сельвио ўрнидан турди ва заррин попукли (французлар *bonnet de police*¹ дейдиган) кизил шапкани олиб, бошига кийди. Ўқ пешанадан тўрт энлик юқоридан тешиб ўтганди.

– Мени гусар полкида хизмат қилганимни биласиз, – деб давом этди Сельвио. – Феълим сизга маълум: мен доим устун бўлишга одатланмаган, бу ёшлигимдан қолган мендаги бир дард. Бизнинг замонамизда жанжалкашлик урф эди: мен армияда биринчи жанжалкаш эдим. Биз пиёнисталик билан мақтанардик, мен ичишда Денис Давидов² мадҳ этган машҳур Бурцовни ҳам қочирардим. Бизнинг полкда деярли ҳар дақиқада дуэль бўлиб турар, мен ҳаммасида ё гувоҳ ёки иштирокчи бўлардим. Ўртоқларим мени ҳурмат қилишар, тез-тез ўзгариб турувчи полк кўмондонлари эса менга туганмас бир бало, деб қарардилар.

Мен хотиржам (ёки безовта) шуҳратимдан завқланардим. Шу вақтда, бизнинг полкка бадавлат ва аслзода оилага мансуб бир йигит (исмини айтмайман) келди. Умримда бундай ажойиб, бахтиёр кишини кўрмаган эдим! Ёш, ақлли, гўзал, энг хушчақчақ, жасорат кўрсатишда энг бепарво, донгдор, ўзи саногини билмайдиган ва ҳеч қачон тугамайдиган пулдор одамни кўз олдингизга келтиринг ҳамда унинг бизда қандай таъсир этишини бир тасаввур қилинг. Менинг устунлигимга раҳна етди. У менинг довругимни эшитиб, дўст бўлиш йўлини излади; бироқ мен уни совуқ қарши олдим, у бўлса ҳеч бир таассуф билдирмай олдимдан кетди. Мен уни жуда ёмон кўриб қолдим. Унинг полкдаги ва аёллар орасидаги муваффақиятлари мени қаттиқ газаблантирарди. Мен у билан жанжаллашгани баҳона ахтара бошладим; ҳажвий шеърларимга у ҳам шеър билан жавоб берарди, унинг шеърлари доим кутилмаган ва меникидан ўткир, албатта жуда қизик бўларди. У ҳазиллашарди, мен эса аччиғланардим. Ниҳоят, бир куни поляк зодагонининг уйда бўлган базмда мен унинг бутун хонимлар диққатини, айниқса, мен билан муносабатда бўлмиш уй бекасининг

---

¹ Полиция қалпоғи.

² Денис Давидов – шоир.

назар-диққатини жалб этганини кўриб, кулогига ярамас бир гап айтдим. У тутақиб кетди ва бир шапалоқ урди. Биз киличларни қўлга олган эдик, хонимлар ҳушларидан кетиб йиқилишди; бизни ажратдилар, ўша кечанинг ўзидаёқ биз дуэлга чиқдик.

Тонг пайти эди. Мен уч секундантим¹ билан тайинланган жойда ниҳоятда каттик бетоқат бўлиб душманимни кутардим. Баҳор куёши кўтарилиб, ҳавони қизита бошлаган пайт. Мен уни узоқдан кўрдим. У мундир кийган ва қилич таккан бўлиб, бир секундант билан бирга пиёда келарди. Биз у келаётган томонга юрдик. У фуражкеси тўла гилосни қўлида тутган ҳолда яқинлашди. Секундантлар бизга ўн икки одим ўлчаб бердилар. Мен биринчи бўлиб ўк узишим керак эди. Аммо мен газабдан шу қадар ҳаяжонланган эдимки, нишонни тўғри олишимга ишонмасдим, ўзимни босиб олиш учун биринчи бўлиб ўк узиш ҳуқуқини унга бердим; душманим рози бўлмади. Чек ташлашга қарор қилдик: биринчи рақам унга, абадий бахтиёр кишига чиқди. У нишонга олиб отди, ўк фуражкамни тешиб ўтди. Навбат менга келди. Ниҳоят, унинг ҳаёти менинг қўлимда эди; мен андак безовталиқ аломати кидириб, унга диққат билан қарадим... у тўппончанинг қаршисида туриб, пишган гилосларни фуражкасидан танлаб олиб, оғзига солар ва данагини тупуриб ташларди, данак учиб келиб оёғимнинг тагига тушарди, унинг бепарволиги ғазабимни ошириб юборди. Ўз ҳаётини қадрламаган бир кишини ўлдиришдан менга нима фойда деб ўйладим. Бошимга ёвуз бир фикр келди. Тўппончани туширдим. – Сиз, афтидан энди ўлиш ниятида эмассиз, – дедим унга, – марҳамат қилиб нонуштангизни қилинг; сизга халал беришни истамайман... «Сиз зиғирча ҳам халал бермайсиз, – деб эътироз билдирди у, – марҳамат қилиб отаберинг, тагин ўзингиз биласиз: отиш навбати сизники, мен ҳамиша сизнинг хизматингизга тайёрман». Мен гувоҳларга бугун отмаслигимни билдирдим ва шу билан дуэль тугади.

Мен хизматдан бўшаб, шу жойга келдим. Ўшандан бери ўч олиш тўғрисида ўйламаган куним бўлмади. Энди мен кутган вақт етиб келди...

Сельвио эрталаб келган мактубни чўнтагидан олди ва менга узатди. Кимдир (унинг гумаштаси бўлса керак) Москвадан мактуб ёзиб, *маишур зот* тез орада ёш ва гўзал кизга ўйланишини билдирган эди.

– Сиз бу *маишур зотнинг* ким эканини пайқагандирсиз, – деди Сельвио, – Москвага бораман. Хўш қани кўрай-чи, тўйида ҳам, бир вақтлар гилос еб туриб, ўлим кутгандек бепарво турармикан!

¹ Дуэлда вакил сифатида қатнашувчи шахс.

Шундай деб, Сельвио ўрнидан турди, фуражқасини ерга бир уриб, худди қафасдаги йўлбарсдек уй ичида у ёқдан-бу ёққа юрди. Мен кимир этмай туриб унинг гапига қулоқ солдим. Бир-бирига зид ғалати ҳислар мени безовта қиларди.

Хизматкор кириб, арава қўшилганини айтди. Сельвио қўлимни қаттиқ сиқди ва биз ўпишиб хайрлашдик. У икки жомадон қўйилган аравага ўтирди, бирига тўппончалар, иккинчисига шахсий буюмлари жойланган эди. Биз яна хайрлашдик. Шундан кейин отлар шамолдек елиб кетди.

II

Бир неча йил ўтди, оилавий шароит мени Н. уездининг нообод бир кишлоғига кўчишга мажбур этди. Хўжалик ишлари билан машғул бўлганимда ҳам, илгариги сертўполон ва бепарво ўтадиган ҳаётимни кўмсаб, секингина ух тортиб кўярдим. Мен учун энг қийини куз ва киш кечаларини танҳоликда ўтказиш эди. Тушлик вақтигача оқсоқол билан гаплашиб, иш билан у ёқ-бу ёққа бориб ёки хўжаликни айланиб бир қадар ўзимни овутиб юрардим, аммо қоронғи туша бошладим, тоқатим тоқ бўлиб, ўзимни қаерга қўйишни билмай қолардим. Жавонларнинг остидан ва омборхонадан топиб олган бир неча китобни ўқийвериб ёдлаб ҳам олдим. Омборчи аёл Криловна билган ҳамма эртақларни кўп мартадан эшитдим; аёлларнинг қўшиқлари мени зериктирадиган бўлиб қолди. Унча ширин бўлмаган шаробдан ичишга тушган эдим, бошимни оғритди; тўғриси айтганда, *гам чекиб* пиёниста бўлиб қолишдан, яъни, уездимизда нухаси кўп учрайдиган бадмастлардан бири бўлиб қолишдан қўрқдим. Сухбатининг кўпроги ҳикичок ва ух тортишдан иборат бўлган икки ё уч бадмастдан бошқа атрофимда яқин кўшни йўқ эди... Улар билан бирга бўлишдан кўра танҳолик афзал эди.

Мендан тўрт чақирим нарида, граф хоним Б.га қарашли катта бир мулк бор эди, аммо унда фақат иш бошқарувчи яшарди, граф хоним эса ўзининг мулкига фақат бир марта, эрга теккан йили келган, ўшанда ҳам бир ойдан ортиқ турмаганди. Танҳоликда ўтаётган ҳаётимнинг иккинчи баҳорида граф хоним эри билан ёзни ўз кишлоғида ўтказар эмиш, деган гап тарқалди. Дарҳақиқат улар июль ойининг бошида келишди.

Бадавлат кўшинининг келиши кишлок аҳолиси учун муҳим бир даврдир. Зодагонлар ва уларнинг хизматкорлари бундай ходиса тўғрисида икки ой олдин ва уч йил кейин ҳам сўзлаб юрадилар. Менга келганда, очиқ айтаманки, ёш ва гўзал хонимнинг келиш хабари

менга қаттиқ таъсир қилди; сабрим тугаб, кўришга шошилдим, шунинг учун ҳам у келган ҳафта якшанба кuni тушдан кейин, зоти олийларига яқин кўшни ва итоатли қул сифатида ўзимни танитмоқ учун кишлоғига йўл олдим.

Хизматкор мени граф кабинетига бошлаб кирди, ўзи эса келганимни билдириш учун кетди. Данғиллама хона турли-туман безаклар билан ясатилганди; деворлар ёнида китоб тўла жавонлар, ҳар қайсисининг устига бронза хайкал қўйилган эди. Мармар печь устида катта ойна турар, полга яшил мовут кокилган ва гиламлар солинганди. Ўз фақир масканимда безак кўришдан холи бўлиб, кўпдан бери ўзгаларнинг давлатини кўрмаганим учун чўчиб, узок вилоятдан арзга келган ва министрнинг чиқишини кутган кишидек, қандайдир ҳаяжон билан кутдим... Эшиклар очилиб, ўттиз икки ёшлардаги чиройли бир киши чиқди. Граф очиқ чехра ва хуш мулозамат билан менга яқинлашди; мен тетикланишга ҳаракат қилиб, ўзимни танитмоқчи бўлган эдимки, у мендан олдин гап бошлади. Биз ўтирдик. Унинг эркин ва назокат билан гапириши доводиришимни тез орада таркатди; мен ўзимнинг одатдаги ҳолимга кира бошлаган эдимки, бирдан граф хоним кириб қолди, аввалгидан баттар доводираб қолдим. У ҳақиқатан ҳам жуда гўзал эди. Граф унга мени таништирди; мен бетакаллуф кўринишни истардим, аммо ўзимни хотиржам тутишга уринганим сайин, баттар ноқулай аҳволга тушаётгандек эдим. Улар мени яхши кўшни ҳисоблаб, ширин муомала қилиб, ўзимни тутиб олишим ва янги танишувга кўникишим учун ўзаро сўзлашдилар. Бу орада мен у ёқдан-бу ёққа юриб, китобларни ва суратларни томоша қилдим. Мен суратларга кўп ҳам тушунавермайман, аммо булардан биттаси диққатимни жалб этди. Бу сурат Швейцариянинг бир манзарасини тасвир этарди; аммо мени ундаги санъат эмас, суратнинг бир жойи икки ўк билан тешилгани кизиқтирарди. «Қандай яхши отилибди-я!» дедим графга қараб. «Ҳа, – деб жавоб берди у, – жуда яхши отилган. Хўш, сиз яхши ота оласизми?» деб давом этди у. «Тузуккина отаман» дедим, гап ниҳоят менга яқин мавзуга кўчганига қувониб. – Ўзимга маълум тўппончада ўттиз қадам наридан қартани ура оламан. – «Ростдан-а? – деди граф хоним жуда эътибор бериб, сен-чи азизим, ўттиз қадам наридан қартани ура оласанми?» – Вақти келганда синаб кўрамыз, – деди граф, – бир вақтлар яхши отардим; лекин мана тўрт йилдирки, кўлимга тўппонча ушлаганим йўқ. «О, ундок бўлса, гаров бойлашаманки, зоти олийлари, йигирма қадамдан ҳам қартани уролмайсиз, чунки тўппончани кунда отиб туриш керак. Мен буни тажрибада кўрганман. Мен полкимиздаги энг яхши мерганлардан

бири хисобланардим. Бир куни тўппончамни тузатишга бериб, бир ой кўлимга тўппонча олмаган эдим, зоти олийлари, қандай ўйларкинлар? Кейин, дастлаб отганимда йигирма беш қадам жойдаги шишани нишонга олиб, тўрт марта устма-уст хато қилдим. Бизда ҳазилкаш, аскиячи бир ротмистр¹ бор эди, у менинг уролмаганимни кўриб: «Ука, шишага кўл кўтаролмайдиган бўлиб қолибсан» деб тегишди. Йўк, зоти олийлари, машққа бепарво қараш ярамайди, бўлмаса, албатта унутилади. Мен кўрган энг яхши мерган ҳар куни машқ қиларди, жуда бўлмаганда тушликдан олдин уч марта отарди. Бу, унга бир қадах арокдек одат бўлиб қолган эди». Граф билан граф хоним сўзга киришиб кетганимдан хурсанд эдилар. «Мана шундай, зоти олийлари, баъзан шундай бўлардики, деворга пашша кўнганини кўриб қолса, сиз куляпсизми, граф хоним? Худо урсин, тўғри. Пашшани кўрса: Кузька, тўппончамни олиб кел, деб айтарди. Кузька ўқланган тўппончани келтирарди, у эса отиб, пашшани деворга ёпиштирарди». – «Таажжуб! – деди граф. – Хўш, унинг исми нима эди?» – «Сельвио эди, зоти олийлари!» – «Сельвио? – деб қичқирди ўтирган жойидан сакраб туриб граф. – Сиз Сельвиони танийсизми?» – «Нега танимай, зоти олийлари, мен у билан дўст эдим; у бизнинг полкка худди ўзимизнинг оғайни-ўртоқдек қабул қилинганди; мана беш йилдирки, ундан умуман хабар йўк. Зоти олийлари ҳам уни танир эканлар-да?» – «Танирдим, яхши танирдим. У сизга айтганмиди... Йўғ-э, айтмагандир: у сизга жуда қизиқ бир ҳодисани гапириб бермаганмиди?» – «Базмда қандайдир бир дайди урган шапалоқни айтмоқчимисиз, зоти олийлари?» – «У сизга ўша дайдининг исмини айтмаганмиди?» – «Йўк, зоти олийлари, айтмаганди... Оҳ! зоти олийлари, – деб давом этдим, ҳақиқатни пайқаб қолиб, – афв этинг... Мен билмабман. Ўша сиз эдингизми?..» – «Мен ўша, – деди граф кайфияти бузилган ҳолда, – бу отилган сурат эса, бизнинг сўнгги учрашувимиз хотирасидир...» – «Оҳ азизим, – деди граф хоним, – Тангри ҳақи гапирма; эшитсам юрагимни ваҳима босади». – «Йўк, – деб эътироз билдирди граф, – мен ҳаммасини айтиб бераман; мен унинг дўстини қандай хафа қилганимни-ку, билар экан, Сельвио ҳам мендан қандай ўч олганини майли, билиб қўйсин». Граф мен томонга суриб қўйган оромкурсига ўтириб, мароқ билан қуйидаги ҳикояни эшитдим.

«Бундан беш йил аввал уйландим, – асал ойини мен шу ерда, қишлоқда ўтказдим. Ҳаётимнинг энг яхши дамлари ва энг оғир хотираларидан бири ҳам мана шу ерда ўтди.

---

¹ Ротмистр – кавалерияда эскадрон командири.

Кунлардан бир кун биз иккимиз отда сайр қилиб юрардик; рафикам минган от негадир тисланиб, юрмай қолди; у қўрқиб отнинг жиловини менга бериб, ўзи уйга яёв кетди, мен олдинроқ келдим. Ҳовлида бир йўл аравасини кўрдим, менга номини билдирмай, аммо менда иши борлигини айтиб, иш хонамда бир одам кутиб ўтирганини билдиришди. Мен уйга кирдим ва қоронғида соқоллари ўсиб кетган бир одамни кўрдим; у шу ерда тош печь олдида турарди. Мен дурустроқ кўриш ҳаракатида унга яқинлашдим. «Сен, мени таний олмадингми, граф?» – деди титроқ товуш билан у. – Сельвио! – деб қичқирдим ва эътироф этаманки, сочларим бирдан тик бўлганини сездим. «Худди шундай! – деб давом этди у, – ўқ узиш навбати менда қолганди; тўппончамни бўшатгани келдим, тайёрмисан?» Унинг ён чўнтагидан тўппончаси кўриниб турарди. Мен икки қадам ўлчаб, рафикам келиб қолмасидан аввал тезроқ отишини илтимос қилиб, бурчакка бориб турдим. У пайсалга солди – чироқ сўради. Шам келтирдилар. Мен эшикларни беркитиб ичкарига ҳеч кимни киритмасликни буюрдим ва яна отишини илтимос қилдим. У тўппончани олиб, мўлжалга ола бошлади. Мен сонияларни санардим... Рафикамни ўйлардим... Даҳшатли онлар ортда қолди. Сельвио кўлини туширди. Тўппончамга ўқ ўрнига гилоснинг данаги солинмаганига афсусланаман... – деди у, – ўқ оғир. Менга ҳамон бу дуэль эмас, қотиллик бўлиб кўриняпти: мен қуролсиз одамни нишонга олишга ўрганмаганман. Қайтадан бошлайлик; чек ташлаймиз, кимга чиқса, ўша биринчи отади». Бошим айланиб кетди... Мен рози бўлмадим, шекилли... Ниҳоят, биз яна бир тўппончани ўқладик, чек ташладик. У, чекни бир пайтлар ўқим тешиб ўтган фуражқасига солди; менга яна биринчи рақам чиқди. Асло мен унутмайдиган бир истехзо билан у: «Граф, сен жуда ҳам бахтлисан!» деди. Мен ўзимга нима бўлганини ва у мени бу ишга қандай мажбур қилганини англолмай қолдим... лекин мен отдим, ўқ мана бу суратга тегди. (Граф бармоғи билан ўқ тешган суратни кўрсатди; унинг юзи оловдек кизарди; граф хонимнинг ранги кўйлагидан ҳам баттар оқариб кетди; мен таҳсин айтишдан ўзимни тутолмадим).

Мен отдим, – деб давом этди граф, – Тангрига шукрки, ўқим хато кетди; шунда Сельвио... (шу онда у, ҳақиқатан қўрқинчли эди) мени нишонга ола бошлади. Бирдан эшиклар очилди-да, Маша югуриб кирди ва чинкириб бўйнимга ўзини ташлади. Унинг келиши мени тетиклаштирди. – Севгилим – биз ҳазиллашаётимиз-ку, кўрмаяпсанми? – дедим унга. – Нега мунча қўрқиб кетдинг? Бор, бир бордоқ сув олиб кел; сени эски дўстим ва ўртоғим билан таништираман. – Маша

хамон ишонмасди. У хайбатли Сельвиога қараб: «Айтинг, эрим тўғри сўзлаяптими? – Икковингиз ростдан ҳам ҳазиллашяпсизми?» – деди. «У ҳамиша ҳазиллашади, граф хоним! – деб жавоб берди Сельвио: – Бир вақт ҳазиллашиб бир шапалок урган эди, яна ҳазиллашиб мана бу фуражкамга отиб тешиб қўйди, ҳозир ҳазил қилиб менга ўқ уздию, ўқи хато кетди, энди менинг ҳам ҳазиллашгим келиб қолди...» Шундай деб, унинг кўз ўнгида мени нишонга олмоқчи бўлди. Маша унинг оёғи остига ўзини ташлади. – Тур, Маша, уят! – деб қичқирдим газаб билан, – сиз эса, жаноб, бечора аёлни таҳқирлашдан тўхтайсизми, йўқми? Отасизми, йўқми? – дедим. – Отмайман, – деб жавоб берди Сельвио, – мен мамнунман, чунки сени гангиганингни, кўркканингни кўрдим; мен сени ўзимга қараб отишга мажбур этдим. Шу билан қаноатландим. Мени ёдингда тутасан. Сени ўз виждонингга топширдим, – деди. У чиқиб кетмоқчи бўлдию, аммо эшик олдида тўхтади ва ўқим тешган суратга қаради. Кейин кўзламасдан деярли суратга қараб бир ўқ уздида, чиқиб кетди. Хотиним ҳушидан кетиб ётарди, одамлар тўхтатишга журъат этолмасдан унга кўрқиб қарашарди. У эшикка чиқиб извошчини чақирибди ва мен эс-ҳушимни йиғиб олгунимча жўнаб кетибди».

Граф жим қолди. Шундай қилиб бир вақтлар бошланиши мени хайрон қолдирган киссанинг охирини билиб олдим. У қахрамон билан мен бошқа учрашолмадим. Айтишларига қараганда, Сельвио – Александр Ипсилантининг¹ кўзғолони вақтида, этеристлар² тўдасига саркарда бўлган ва Скуляний³ ёнидаги урушда ҳалок бўлган экан.

---

¹ *А. Ипсиланти* (1792–1828). 1821 йилдаги Туркияга қарши курашган грек исёнчиларининг бошлиқларидан бири.

² *Этеристлар* – грек яширин этерий жамияти аъзолари, булар Греция мустақиллиги учун курашганлар.

³ *Скуляний* – Бессарабиянинг Прут дарёси бўйидаги шаҳарча.

БҮРОН

*Отлар ўтар тепадан,
Қалин қорларни босиб.
Турар, ҳов ана эҳром
Ёлғиз қучоғин очиб.*

*Бирдан қўзғалар бўрон,
Қор изиллаб кўчади;
Чаналарнинг устида
Қора қарға учади.
Фигони: бу – шум хабар!
Изгир чана отлари,
Зўрға йўлини кўрар,
Тикка бўлган ёллари.*

Жуковский

1811 йилнинг охирида, биз учун унутилмас бир замонда ўзининг Ненарадово деган мулкида хуштабиат Гаврила Гаврилович яшарди. У меҳмондўстлиги ва кўнгли очиклиги билан бутун атрофга донг таратганди; кўни-кўшнилари емоқ, ичмоқ ва унинг рафиқаси билан беш тийиндан кўйиб қарта ўйнамоқ, баъзилар эса уларнинг ўн етти ёшга кирган, қадди комати келишган, оппоқкина қизлари Марья Гавриловани кўрмоқ учун дақиқа сайин уникага келишарди. У қиз сербисот бўлганидан, кўпчилик уни ўзлари ёхуд ўғиллари учун кўзлаб кўйишганди.

Марья Гавриловна француз романлари таъсирида тарбияланган ва шу туфайли бировга хуштор ҳам бўлганди. Унинг севган кишиси ўз кишлоғига таътил олиб келган йўқсил бир армия офицери эди. Йигит ҳам зўр эҳтирос билан севарди ва қизнинг ота-оналари уларнинг бир-бирларига кўнгил қўйганликларини сезиб қолиб, қизларига у йигит ҳақида, ҳатто ҳаёл қилишни ман этишганди. Йигитни эса ишдан бўшаган маъмурдан ҳам ёмонроқ қабул қилишарди. Бизнинг ошиқ-маъшуқларимиз бир-бирларидан мактуб олишар ва ҳар куни қарағайзорда ёки кичкинагина эски бутхона ёнида кўришиб туришарди. У ерда улар бир-бирларини то ўлгунларича севишларига онт ичишар, тақдирларидан нолиб, турли фикр юритардилар. Шу кўйда бир-бирларига мактуб ёзиб, гаплашиб юриб, улар (бу мутлак табиий нарса) қуйидаги фикрга келдилар: модомики биз бир-биримизсиз яшай олмас эканмиз ва бераҳм ота-оналаримизнинг ихтиёри, бизнинг бахтиёр

бўлишимизга монелик қилишаркан, у ҳолда биз уларнинг хоҳишларига бўйсунмасакмикан? Табиийки, бу фикр, аввал йигитнинг миясига келган бўлса, Марья Гавриловнанинг романтик тасаввурига ҳам бу жуда маъқул тушди.

Қиш кириб, уларнинг учрашувларига хотима берди. Аммо бир-бирларига мактуб ёзиш яна ҳам кучайди. Владимир Николаевич ҳар мактубида қизга, унга содик бўлиш, махфий равишда никоҳланиш ва бирмунча вақт бирор жойга яшириниш, кейин келиб ота-онасининг оёғига йиқилиш, ота-оналари эса, албатта, уларнинг қаҳрамонона ишлари ҳамда ошиқ-маъшуқларнинг бахтсизликларидан таъсирланиб, ҳеч шубҳасиз: «Болалар! Кучоғимизга келинлар», деяжаклар деб таъкидлар эди.

Марья Гавриловна анча вақтгача иккиланиб юрди, қочиш учун тузилган бир талай режалар рад этилди. Ниҳоят, у розилик берди. Тайин этилган куни у, кечки таомни емасдан, бош оғриғи баҳонаси билан ўз хонасидан чиқмаслиги керак эди. Марья Гаврилованинг хизматкор қизи ҳам бу тил бириктиришда иштирокчи эди. Улар бокқа чиқиб, боғнинг орқа томонида тайёр турган чанага ўтириб, Ненарадоводан беш чақирим наридаги Жадрино қишлоғига, тўғри черковга кириб боришлари керак эди, у ерда уларни Владимир кутиб турарди.

Белгиланган кундан бир кун олдин Марья Гавриловна туни билан ухламай чиқди. Баъзи буюмларини йиғиштирди, кийим-кечакларини тугди, нозик табиатли бир дугонасига ҳамда ота-онасига узундан-узун бир мактуб ёзди. Қиз улар билан энг таъсирли сўзлар ёзиб хайрлашар, ўзининг қилмишини муҳаббатнинг қайтариб бўлмас кучи билан изоҳларди. Мактубни, кадрли ота-онасининг оёқларига йиқилиш учун ижозат берилган вақтни умрининг энг қувончли лаҳзаси, деб ҳисоблаяжаги билан тугатди. Икки мактубнинг юзасига одобли ёзувлар ёзилган ва икки нафар ўртанган юракнинг сурати солинган Тула муҳри билан муҳрлади-да, тонготар пайтида ўрнига ётди ва кўзи уйқуга кетди. Аммо уни кўрқинчли хаёллар дам ўтмай уйғотиб турарди. Унга гўё никоҳланишга жўнаб кетиш учун энди чанага ўтирай, деб турган пайтида отаси келиб ушлаб олиб, ғоятда тез қор устидан судраб югурармиш, қоп-қоронғи, тубсиз бир ертўлага ташлармиш, унинг ҳам англаб бўлмас даражада юраги увишиб борармиш; гоҳ Владимирни майса устида ранги оқарган, қонга бўялган ҳолда кўрар, у жон бераётиб, чинқириб, тезроқ никоҳланиш тўғрисида ёлворармиш... бошқа ҳар турли чалкаш, маъносиз тушлар бирин-кетин ўтиб турарди. Ниҳоят, у одатдагидан кўра сўлғинроқ ва боши оғриб ўрnidан турди. Ота-она-

си унинг безовталанаётганини сездилар. Уларнинг эркалатувчи ғам чекишлари ва «Сенга нима бўлди, Маша? Бетоб эмасмисан, қизим?» деган саволлари унинг юрагини ўртар эди. У ота-онасини хотиржам қилмоқ учун кўнглини хуш қилиб кўрсатмоққа тиришар, аммо буни ҳеч эплай олмасди. Кеч кирди. Ўз оиласида сўнги кунни кечираётганини англаб юраги сикилди. Унинг мажоли куриб қолганди; атрофидаги шахслар ва бутун нарсалар билан яширин тарзда видолашди. Кечки таом келтирилди; унинг юраги тез-тез ура бошлади. У титрок товуш билан таомга ҳуши йўқлигини баён этди, ота-онаси билан хайрлаша бошлади. Улар уни ўпиб қўйишди ва одатдагидек дуо қилишди, шунда қизнинг йиғлаб юборишига сал қолди. Хонасига киргач, ўзини каравотга ташлади-да, хўнграб йиғлаб юборди. Хизматкор қиз уни юпатди ва тетик бўлишга ундади... Барча нарса тайёр эди. Ярим соатдан кейин Маша туғилиб ўсган уйини, ўз хонасини, сокин қизлик ҳаётини тарк этмоғи керак эди... Ташқарида эса бўрон турарди; шамол ғувиллар, дарчалар қимирлар ва тарақларди; барча нарсалар унга ваҳимали ҳамда қўрқинчли бўлиб кўринарди. Кўп ўтмай, уй ичи тинчланди ва сокин уйкуга чўмди.

Маша шол рўмолга ўраниб, устидан қалин кўйлак кийиб, қўлига қутчасини кўтариб, орка эшикдан чикди. Унинг ортидан хизматкор қиз иккита тугунни кўтариб келмоқда эди. Улар боққа чиқишди. Бўрон тўхтамаганди; шамол ёш жиноятчи қизни тўхтатмоқчи бўлгандек, рўпарасидан урарди. Улар зўрға боғнинг охирига етиб олишди. Йўл ёқасида уларни чана кутиб турарди. Совуқ қотган отлар тек туришмасди. Владимирнинг извошчиси чана шотисининг ёнида отларни тутиб турарди. У ойимқиз билан унинг хизматкорига чанага ўтиришга ва қутича ҳамда тугунларни жойлашга қарашди. Сўнгра жиловни тутганича отларни ҳайдаб кетди. Ойимқизни тақдир тақозоси ва извошчи Терёшканинг маҳоратига топшириб, энди ёш ошиғимиздан сўзлайлик.

Владимир кун бўйи у ёқдан-бу ёққа югурди, эрталаб Жадрино рухонийсининг олдига бориб, уни зўрға кўндирди, кейин ён-атрофдаги қўшнилари ичидан гувоҳ кидиргани кетди. У энг аввал мурожаат этган киши, қирқ ёшлардаги, ишдан истеъфога чиққан Дравин, жон деб рози бўлди. Дравин, бу саргузашт ўтмиш замонларни ва гусарларнинг шўхликларини ёдга туширади, деб айтди. У Владимирни тушликка таклиф қилиб олиб қолди ва гувоҳларнинг қолгани топилади, деб таскин берди. Ҳақиқатан ҳам, тушлик тугаши билан мўйловли ва этигига темир тепки таққан Шмит билан капитаннинг яқиндагина қисмига кирган ўн олти яшар ўғли кириб келди. Улар Владимирнинг таклифини

қабул қилибгина қолмадилар, балки унинг учун ўз жонларини фидо этишга тайёр эканликларига онт ичдилар. Владимир қувонганидан уларни қучоқлади ва ҳозирлик кўргани уйига кетди.

Кеч кириб, қоронғилашганига анча бўлган эди. У ўзининг ишончли Терёшқасига муфассал ва мукамал топшириқ бериб, тройкаси¹ билан Ненарадовога юборди, ўзи учун эса бир отли кичкина чана қўштириб, извошчисиз ёлғиз Жадринога қараб кетди, у ерга икки соатлардан кейин Марья Гавриловна етиб келарди. У йўлни биларди, йўл ҳам йигирма дақиқалик эди.

Бироқ Владимир қишлоқдан энди дала йўлига чиққан ҳам эдики, бирдан шамол туриб, шундай бўрон бошландики, у атрофдаги ҳеч нарсани кўролмади қолди. Бир онда йўл йўқолди. Атроф оппоқ қор парчалари учиб юрган лойқа, сарғиш ва қоронғилик ичида йўқ бўлиб кетди: осмон ер билан жипслашди. Владимир далага чиқиб қолганди ва яна йўлга тушиб олиш учун беҳуда ҳаракат қиларди; от ўзи хоҳлаган тарафга юриб борар, гоҳ қор уюмига бориб такалар, гоҳ чуқурга тушиб кетарди; чана эса ҳар онда ағдариларди. Владимир ҳар нима бўлса ҳам йўлни йўқотмасликка ҳаракат қилди. Бироқ унга вақт ярим соатдан ҳам ошиб кетгандек кўринди, аммо у хали Жадринонинг ўрмонзорига етганича йўқ. Яна ўн дақиқа вақт ўтди; ўрмонзор ҳамон кўринмасди. Владимир чуқурликлар кесиб ўтган даладан кетиб борарди. Бўрон тинмас, осмон эса ойдинлашмасди. Отнинг түёқлари тола бошлади, Владимирни эса белига қадар қор босган, ундан дўлдек-дўлдек тер оқарди.

Ниҳоят, у бошқа тарафга қараб кетаётганини билди. Владимир отини тўхтатди-да, ўйлай, хотирлай бошлади ва ўнг тарафга қараб юриш керак, деган қарорга келди. Ўнг тарафга қараб юриди. Унинг оти зўрға қадам ташларди. Йўлга чиққанига бир соатдан ошганди. Жадринога яқин қолган бўлса керак. Бироқ у ҳамон юриб борар, даланинг эса охири кўринмасди. Ҳамма ер қор уюмлари ва чуқурликлардан иборат эди; чана ҳар онда ағдарилар, у кўтариб қўярди. Вақт ўтиб борарди, Владимир қаттиқ ташвишланди.

Ниҳоят, бир томондан нимадир қорайиб кўринди. Владимир ўша ёққа қараб бурилди. Яқинроқ борганида, ўрмонни кўрди. Худога шукр, энди яқин қолди, деб ўйлади у. Дарров таниш йўлга тушиб олмоқ ёхуд уни айланиб ўтмоқ ниятида, ўрмонзор ёқалаб кетди; Жадринони шу ўрмонзорнинг ортида деб ўйлаган эди. Кўп ўтмай йўлни топиб олди ва

---

¹ *Тройка* – учта от қўшилган чана.

қиш яланғочлаб кўйган қоронғи дарахтзор ичига кирди. Бу ерда шамол қаттиқ эмас, йўл анча текис эди. От ғайратга кирди, Владимирнинг ҳам кўнгли тинчиди.

Бироқ у тўхтамай борар, бораверар, Жадрино эса кўринмас, ўрмонзор сира тугамасди. Владимир нотаниш ўрмонга кириб қолганини кўриб кўрқиб кетди. Уни умидсизлик босди. У отга қамчи урди, бечора жонивор йўргалади, бироқ кўп ўтмай яна секинлашди ва бахтсиз Владимирнинг ҳар қанча ҳаракатига қарамай, ўн беш дақиқалардан кейин аста-аста қадам ташлай берди.

Дарахтлар аста-секин сийраклаша борди, Владимир ўрмондан чикди; Жадрино кўринмасди. Вақт ярим кечага бориб қолган бўлса керак. Унинг кўзларидан ёш юмалади, аммо у таваккал дея юра кетди. Ҳаво тинчланиб, булутлар тарқалди, унинг олдида тўлқинли оппоқ гилам ёйилиб ётарди. Кеча анча ёруғ эди. У яқин бир ерда тўртта-бешта кулбадан иборат бир қишлоқни кўрди. Владимир ўша ёққа қараб юрди. Биринчи уйнинг ёнидаёқ чанадан сакраб тушди-да, уйга яқинлашиб деразани тақиллатди. Бир неча дақиқадан кейин дарча очилиб, ундан бир чолнинг оппоқ соқоли кўринди.

– Сенга нима керак? – деб сўради чол.

– Жадрино олисми? – деди Владимир.

– Ҳа, ҳа.

– Олис эмас, ўн чақиримча келади.

Бу жавобни эшитган Владимир, худди ўлимга ҳукм қилинган кишидек сочини чангаллаб қимирламай қолди.

– Ўзинг қаердансан? – деб давом этди чол. – Саволларга жавоб беришга Владимирда мадор қолмаган эди.

– Чол – деди у, – Жадринога етиш учун менга от топиб бера оласанми?

– Бизда от нима қилсин? – деб жавоб берди қария.

– Ҳеч бўлмаса битта йўлбошловчи топилмайдими? – Сўраганини бераман, – деб гапида давом этди Владимир.

– Шошмачи, – деди чол дарчани ёпа туриб, – ўғлимни чақираман, у сени кузатиб боради. – Владимир кутди.

Бир дақиқа ўтар-ўтмас яна деразани тақиллатди. Дарча очилиб, соқол кўринди.

– Нима дейсан, – деди у.

– Ўғлинг қани?! – деб сўради Владимир.

– Ҳозир чиқади, кийиняпти. – Совук қотдингми? Кир, исиниб ол, – тақлиф қилди қария.

– Раҳмат, ўглингни тезроқ чиқар, – деди Владимир.

Дарвоза ғижирлаб очилди. Қўлига гаврон ушлаган йигит чиқиб, олдиндаги қор тепаликлари беркитиб кетган йўлни гоҳ кўрсатиб, гоҳ ахтариб йўлга тушди. Владимир ундан:

– Соат неча бўлдийкин? – деб сўради.

– Тонг отишига оз қолди, – деб жавоб берди йигит.

Шундан кейин Владимир жим бўлиб қолди.

Улар Жадриного етиб борганларида хўрозлар қичкирар, тонг отиб қолганди. Черков берк эди. Владимир йўлбошловчининг ҳақини берди-да, руҳонийнинг кулбасига борди. Ҳовлида унинг тройкаси кўринмасди. Уни қандай шум хабар кутарди?

Бирок хуштабиат Ненарадово зодагонларига келайлик ва уларда нималар содир бўлаётганини кўрайлик.

Ҳеч бир нарса бўлгани йўқ.

Чолу кампир эрталаб уйқудан туриб, меҳмонхонага чиқдилар; Гаврил Гавриловичнинг бошида қалпоқ, эғнида тулки мўйнасидан тикилган камзул, Прасковья Петровнанинг эғнида пахталик камзул. Самовар келтирилди. Гаврил Гаврилович, Марья Гавриловнанинг сихатини ва қандай ухлаганини билмоқ учун хизматчи қизни киргизди. Хизматчи қиз қайтиб чиқиб хонимнинг яхши ухламаганини, бироқ эндиликда анча енгиллашганини ва ҳозир меҳмонхонага чиқажагини билдирди. Дарҳақиқат, эшик очилиб Марья Гавриловна кирди, ота-онаси билан кўришмоқ учун уларнинг олдига келди.

– Соғлигинг қалай, Маша? – деб сўради Гаврил Гаврилович.

– Яхши, отажон, – деб жавоб берди Маша.

– Кеча сенга ис текканми дейман, Маша, – деди Прасковья Петровна.

– Эҳтимол, ойижон, – деб жавоб берди қиз.

Кун омон-эсонлик билан ўтди, бироқ кечаси Машанинг тоби қочди. Табиб келтиргани шаҳарга одам юбордилар. Табиб кечкурун етиб келди ва бетобни алаҳлаган бир ҳолатда кўрди. Шиддатли иситма бошланди ва бечора бемор икки ҳафтача нари бориб, бери келди.

Қочмоқ ниятидан уйдагилар беҳабар эди. Қочиш куни кечаси ёзган мактублари ёндириб юборилган; хизматчи қиз эса хўжайинларининг ғазабидан кўрқиб, ҳеч кимга ҳеч нарса демас эди. Руҳоний, истеъфога чиққан зобит, мўйловдор ер ўлчовчи ва ёш ҳарбий жуда камтарин эдилар, бу бежиз эмасди. Извошчи Терёшка, ҳатто қайфи ошганида ҳам оғзидан ортиқча сўз чиқармасди. Шундай қилиб бу сир, воқеада иштирок этган олти-етти кишининг ичида сақланиб қолган

эди. Аммо сирни Марья Гавриловнанинг ўзи тинмай алаҳлаган вақтда очиб кўйди. Шундай бўлса-да, унинг сўзлари шу қадар чалкаш эдики, ёнидан сира силжимай ўтирган онаси, фақат қизининг Владимир Николаевични жудаям яхши кўрганини ва бетоблигига ҳам шу муҳаббатнинг сабабчи бўлганини англади. У эри ва баъзи бир кўникўшилари билан маслаҳатлашди ва ниҳоят, ҳаммалари бир оғиздан Марья Гавриловнанинг тақдири шу экан, қисматни олдиндан билиб бўлмайди, камбағаллик айб эмас, киши бойлик билан эмас, балки одам – одам билан яшайди ва ҳоказо деган қарорга келдилар. Биз ўз қилмишларимизни оқлаш учун сўз тополмаган вақтларимизда, одобахлоққа доир мақоллар кўп фойдали бўлади.

Бу орада ойимқиз тузала бошлади. Гаврил Гавриловичнинг уйига Владимир анчадан буён келмасди... У ғайритабиий равишда қабул этилганидан, тортиниб қолган эди. Унинг олдига одам юбориб, қутилмаган бир бахтни, яъни, никоҳга розилик беришганини айтишди. Бироқ Ненарадово зодагонлари ўз даъватларига ундан савдойиларча ёзилган бир мактуб олиб, кўп хайратда қолдилар!.. Владимир ўз мактубида, бундан буён уларнинг уйларига оёқ босмаяжagini айтиб, бирдан-бир умиди ўлим бўлган бир бахтсизни унутишларини сўрайди. Бир неча кундан кейин билдиларки, Владимир армияга жўнаб кетибди. Бу ходиса 1812 йилда содир бўлганди.

Бу ҳақда аста-секин соғайиб келаётган Машага узоқ вақтгача айтишга журъат этолмай юрдилар. У Владимирни ҳеч оғзига олмасди. Бир неча ойлardan кейин ойимқиз Бородино жангида маҳорат кўрсатганлар ва оғир ярадор бўлганлар орасида Владимирнинг исмини кўриб, хушидан кетди ва ота-онаси яна иситманинг қайтарилишидан кўрқдилар. Лекин, Тангрига шукрки, хушсизликнинг оқибати бахайр бўлиб чиқди.

Ойимқиз бошқа бир мусибатга учради: Гаврил Гаврилович вафот этди, бутун мулкни қизига мерос қолдирди. Аммо Машага мерос тасалли бермасди. У Прасковья Петровна билан чин юракдан кайғуларди ва онасидан бир умр ажралмасликка онт ичди; икковлари ҳам аччик хотиралар ўрни бўлмиш Ненарадовони ташлаб, ...даги мулкларига кўчиб кетишди.

Бу ерда ҳам сеvimли ва бадавлат қиз атрофида йигитлар айланишар, бироқ у ҳеч бирини зиғирча бўлса-да, умидвор қилмасди. Онаси баъзан уни ўзига ёстикдош топишига кўндирмокчи бўларди. Марья Гавриловна бошини чайқаб, хаёлга чўмиб кетарди. Владимир энди ҳаёт эмас эди: у французларнинг Москвага киришлари олдиндан вафот

этган, унинг хотираси Маша учун муқаддас бўлиб қолгани, ҳар ҳолда уни хотирга соладиган бутун нарсалар: бир вақтлар у ўқиган китоблар, унинг учун чизилган расмлар, кўчириб берган шеър ва ноталарининг барчасини эҳтиёткорлик билан сақлар эди. Бу воқеалардан хабардор бўлган кўшнилари унинг сабрига ҳайрон қолишар ва ифратини сақлаб келаётган ажойиб Артемизанинг¹ қайғули садоқатини енгажак бирон қахрамон йигитни интизорлик билан кутишарди.

Шу орада уруш шон-шараф билан яқун топди. Бизнинг кўшинимиз хориждан қайтиб кела бошлади. Халқ уларни қаршиламоқ учун кўчаларга чиқарди. Мусика галаба маршларидан: «Яшасин Генрих IV», Тироль вальсларини ва Жаконда арияларини чаларди. Сафарга ўсмир чоғларида кетган офицерлар жанг майдонларида улғайиб, хоч тақиб келмоқда эдилар. Аскарлар ҳар гапнинг орасига олмон ва француз сўзларини қўшиб, ўзаро хушчақчақ суҳбат қуришарди. Бу сира ҳам унутилмас вақт эди! Шон-шуҳратли ва қувончли дамлар эди! Ватан деган сўз эшитилганида руснинг қалби нақадар кучли уради! Учрашув пайтида оққан кўз ёшлари нақадар лаззатли эди... Халқнинг гурури ва подшога мухаббати нақадар яқдиллик билан изҳор этиларди!.. Унинг учун бу қандай бахтли онлар эди!

Аёллар, айниқса рус аёллари у замонларда тенгсиз саналарди. Уларнинг одатдаги совуққонликларидан асар ҳам қолмаган, айниқса ғолибларни қарши олишда: «Ур-ҳо! Ур-ҳо!» деб қичқиришлари нақадар мароқли эди.

У замондаги офицерлардан қай бири рус аёлига энг яхши, энг қимматли мукофот ўзи эканини тан олмаган?

Шу порлоқ бир замонда Марья Гавриловна онаси билан губернада яшарди ва иккала пойтахтда² кўшинларнинг қайтиб келиши шарафига бўлаётган тантанани кўрмасди. Лекин вилоят ва қишлоқларда умумий қувонч, балки яна кучлироқ бўлгандир. Бу ерларда бир офицернинг пайдо бўлиши, унинг учун ҳақиқий тантана, унинг ёнида фрак кийган ошиқларнинг эса ҳолига вой эди.

Марья Гавриловнанинг бепарволигига қарамай, унинг атрофини куёвлар ўраб турганини айтиб ўтган эдик. Аммо унинг саройида ярадор гусар, полковник Бурмин пайдо бўлганидан кейин ҳаммаси орқага чекинди. Бурминнинг кўкрагида Георгий нишонни бўлиб, ўша ерли

---

¹ *Артемиза* – юнон асотирларида – Юпитернинг қизи ва Апполоннинг синглиси. Ой, ов ва ўрмон худоси; ифратли қиз.

² Илгари вақтларда Петербург билан бир қаторда Москва ҳам пойтахт ҳисобланарди.

қизларнинг айтишларича, ажойиб сўлимлиги бор эди. Ёши йигирма олтиларда бўлиб, у Марья Гавриловна қишлоғининг ёнида бўлган ўз мулкига таътил олиб келганди. Марья Гавриловна унга бошқача муносабатда эди. У билан танҳо қолганида одатдаги ўйчанлигини тарк этарди. У полковникка карашма қилади деб айтиб бўлмасди; бироқ унинг қилиқларини кўрган шоир:

Бу муҳаббат бўлмаса нима?

дерди.

Ҳақиқатан ҳам Бурмин жуда ёқимли, аёлларга ёқадиган, одобли, сермулоҳаза, бетакаллуф, хушчакчак бир йигит эди. Унинг Марья Гавриловна билан муомаласи содда ва эркин бўлиб, Марья Гавриловна нима демасин ва нима қилмасин, Бурминнинг қалби ва назар-эътибори ундан четда қолмасди. У мўмин-қобил, ахлоқли кўринарди, бироқ унинг илгари жуда ҳам шўх бўлгани ҳақида ривоятлар юрарди, бу – Марья Гавриловнанинг фикрича унинг қимматини туширмасди, ойимқиз (умуман ҳамма ёш жувонлар сингари) характернинг жасоратли ва жўшқин эканини кўрсатадиган шўхликларни мамнунлик билан кечириб юборарди.

Аммо бундан ҳам ортиқ... унинг мулойимлигидан, ёқимли сўзларию сўлимлигидан, боғлаб қўйилган қўлидан ҳам кўра, ёш гусарнинг камгаплиги кизнинг фикру хаёлини ўзига тортарди. Ўзининг полковникка ёққанини қиз эътироф қилмай қолмасди, эҳтимол у ҳам ақли, тажрибаси билан ўзининг қизга ёққанини сезган бўлса керак, аммо шу маҳалгача қиз, унинг оёқларига йикилиб, муҳаббатини изҳор этганини негадир кўрмади? Уни нима тўхтатиб турибди экан? Тортинчокликми, гурур ёки айёр бир кизнинг нозими? Бу, Марья Гавриловна учун бир муаммо эди. Кўп ўйлаб кўргач, қиз унинг бирдан-бир сабабини уятчанликда деб топиб, унга кўпроқ эътибор беришга ҳамда вазиятга қараб, ҳатто эркалик қилишга жазм этди. У ногаҳоний бир вақтни мўлжаллар ва романтик ишқнинг баён этилиш пайтини сабрсизлик билан кутарди. Қандай сир бўлмасин, ҳамма вақт аёл қалбини эзади. Унинг тутган йўли орзу этилган муваффақиятларни келтирди: Бурмин хаёлга чўмди, унинг қора кўзлари Марья Гавриловнага шу қадар ёниб боқдики, ҳал қилувчи пайт етиб келгандек бўлди. Қўни-қўшнилар тўй ҳақида узилкесил ҳал бўлган масаладек гапиришардилар, меҳрибон Прасковья Петровна эса, ниҳоят кизининг ўзига муносиб эр топганига қувонарди.

Бир куни кампир меҳмонхонада қарта билан фол очиб ўтирганида Бурмин кириб келди-да, Марья Гавриловнани сўради.

– У богда, – деб жавоб берди кампир, – олдига боринг, мен сизларни шу ерда кутаман.

Бурмин кетди, кампир эса бир чўкиниб: қани энди, иш бугунок битсайди, деди.

Бурмин Марья Гавриловнани ховуз бўйида, мажнунтол тагидан топди, у қўлида китоб ушлаган, оппоқ кийинган, худди романнинг ҳақиқий қахрамонига ўхшарди. Бир-икки саволлардан кейин Марья Гавриловна суҳбатни жўрттага давом эттирмади, шунинг билан икки орадаги доводиращни кучайтироқчи ва ундан фақат тўсатдан ҳамда узил-кесил муҳаббат эълон этилиши билан кутулмоқчи бўлди. Дарҳақиқат, шундай бўлди: Бурмин ўзининг қийин вазиятга тушиб қолганини сезиб, юрак дардини очмоқ учун анчадан буён фурсат ахтарганини билдирди ва бир озгина эътибор беришини сўради. Марья Гавриловна китобни ёпиб, розилик ишорати ўлароқ, ерга қараб ўтирди.

– Мен сизни севаман, – деди Бурмин, – мен сизни зўр эҳтирос билан севаман. (Марья Гавриловна кизариб кетди ва бошини яна ҳам пастрок эгди). – Мен сизни ҳар куни кўрмоқ ва сўзингизни эшитмоқ каби ёқимли одатга берилиб, эҳтиётсизлик қилибман. Энди тақдиримга қарши чиқиш вақти ўтди. Сизнинг хотирангиз, гўзал, мислсиз жамолингиз бундан буён ҳаётимнинг изтиробини ва севинчи бўлиб қолажак. Аммо мен даҳшатли бир сирни очишим ва ўртамизга ўтиб бўлмайдиган гов қўйишим керак.

– Бу гов ҳамма вақт бор эди, – деб унинг сўзини дарҳол бўлди Марья Гавриловна, – мен ҳеч қачон сизнинг рафиқангиз бўла олмадим.

– Биладан, – деб жавоб берди секингина Бурмин, – ўтмишда сиз бир кимсани севганингиздан хабарим бор, лекин унинг ўлими ва сиз тутган уч йилги мотам... Марҳаматли, севимли, Марья Гавриловна!.. Энг сўнги умидимдан маҳрум қилишга уринманг. Мен учун бахт яратишингиз мумкин эканлиги ҳақидаги фикр... сўзламанг, Худо ҳақи, сўзламанг. Сиз мени азобда қуйдирапсиз. Шундай, мен биламан, сезаман, рафиқам бўла олардингиз, аммо мен бадбахт... уйланганман!

Марья Гавриловна ҳайратда қолиб, унга қаради.

– Мен уйланганман, – деб давом этди Бурмин, – уйланганимга мана тўрт йил бўлдию, аммо рафиқамнинг ўзи ким, қаерда ва умуман, уни кўрармикинман, билмайман!

– Нима дедингиз? – деб таажжубланди Марья Гавриловна, – жуда ҳам қизиқ! Давом этаверинг, мен кейинроқ айтиб бераман... давом этаверинг, марҳамат.

– 1812 йилнинг бошида, – деди Бурмин, – Вильнога кетаётган эдим, у ерда бизнинг полкимиз турарди. Бекатга анча кеч келиб, тезроқ арава кўшишни буюрдим, шу топда бирдан даҳшатли бўрон турди, бекат назоратчиси ва извош бўрон пасайганидан кейин жўнашга маслаҳат беришди. Мен кўндим, аммо мени қандайдир англаб бўлмайдиган хавотирлик босди, гўё менга бир киши кетавер, деб тургандек туюлди. Бу орада бўрон босилмасди, тоқатим тугади-да, яна от кўштириб, бўронда йўлга тушдим. Извошчи йўлни уч чакиримча қискартираман деб, дарё ёқалаб кетди. Қирғоқлар қорнинг остида кўринмай кетганди. Извошчи дарёдан тўғри йўлга чиқадиган жойдан ўтиб кетибди, танимаган бир ердан чиқиб қолибмиз. Бўрон ҳамон босилмас эди; бир ерда чирок кўринди, ўша томонга бурилишни буюрдим. Қишлоққа кириб келдик, ёғочдан солинган черковда чирок милтиқларди. Черков очик эди, панжаранинг ортида бир нечта чана турарди; черковнинг олдинги бўлмасида бир неча киши юриб турарди. Бир қанча товушлар: «Бу ёкка!» – деб кичкирарди. Извошчига черковнинг ёнига бориб тўхташни амр этдим... Кимдир: «Шу маҳалгача қаерда қолдинг, келин хушидан кетиб қолди, руҳоний нима қилишини билмаяпти, биз қайтиб кетмоқчи эдик. Қани, кир тезроқ» деди. Мен индамай чанадан сакраб тушдим-да, икки-учта шам билан сал-пал ёритилган черковга кирдим. Қиз черковнинг коп-коронғи бурчагида, ўриндиқда ўтирарди; бошқа бир қиз эса унинг елкасини зўр бериб уқаларди. «Худога шукр» деди буниси, – энди етиб келдингиз-а. Сал бўлса қизгина ўлиб қоларди. Кекса руҳоний менга яқин келди-да: «Бошлашга рухсат этарсиз!» деб сўради. Мен паришон бир ҳолда: «Бошлайверинг, ота, бошлайверинг» дедим. Қизни ўрнидан турғаздилар. Қиз менга анча дуруст кўринди... Англаш қийин, кечириб бўлмайдиган бир енгилтаклик... Мен унинг ёнига, стол олдига ўтиб турдим. Руҳоний шошар, уч киши ва хизматкор қиз – келиннинг қўлтиғидан тутиб туришарди. Бизни никоҳладилар. «Ўпишингиз» дейишди бизга. Хотиним ўзининг сўлғин юзини мен томон ўгирди. Уни энди ўпмоқчи бўлиб тургандим, у «Ох, у эмас! У эмас!» деб хушидан кетиб йиқилди. Гувоҳлар, кўркув тўла кўзлари билан менга боқдилар. Мен орқамга бурилдим-да, ҳеч қандай тўсикка учрамай, черковдан чиқдим, извошга чиқиб: «Ҳайда!» деб бакирдим.

– Эй, Парвардигор! – деб кичкириб юборди Марья Гавриловна, – бечора рафиқангизнинг бошига нималар тушганини ҳанузгача билмайсизми?

– Билмайман, – деди Бурмин, – никоҳланган қишлоқнинг номини ҳам билмайман, қайси бекатдан чиққаним ҳам ёдимдан кўтарилди.

У вақтлар бу жиноий шўхликларга шу қадар оз аҳамият берардимки, ҳатто черковдан бир оз узоқлашгач, ухлаб қолибман, эртасига тонгда, учинчи бекатга бориб етганимда уйғонибман. Ўша вақтдаги каролим сафарда вафот этди, шунинг учун энди, инсофсиз бир равишда ҳазиллашган ва энди зўр интиқом олган ўша қизни топишга ҳам умидвор эмасман.

– Оҳ, Тангрим, оҳ, Тангрим! – деди Марья Гавриловна, унинг қўлини ушлаб олиб. – Ўша сиз эдингизми? Ҳали ҳам мени танимай турибсизми?

Бурминнинг вужудини қалтироқ босди, ранги оқариб кетди... ва унинг оёқларига йиқилди...

ТОБУТСОЗ

*Кўримасин ҳар кун тобутлар,
Сочлари оқ кекса дунёнинг.*

Державин

Тобутсоз Адриан Прохоровнинг охириги лаш-лушлари ўлик ташийдиган аравага уюлган ва бир жуфт ориқ от Басмандан Никита кўчасига тўртинчи марта қатнамоқда эди, тобутсоз бутун уй ичи билан шу ерга кўчиб келди. У дўконни ёпиб, эшигига уй сотилди ёки ижарага берилди, деган эълонни қоқиб кўйди-да, янги кўчиб борган жойига яёв кетди. Хаёлини кўпдан буён ўзига жалб қилиб келган ва ниҳоят, анчагина пулга сотиб олган кичкина сариқ уйига яқинлашганида, кекса тобутсоз юраги қувонмаётганини сезиб, тааж-жубланди. У нотаниш остонадан ўтиб, ўзининг янги уйдаги бесаранжомликни кўрар экан, ўн саккиз йил мобайнида барча буюмлари ғоятда тартибли жойлашган эски кулбасини эслаб «ух» тортди. Имиллаб ҳаракат қилаётганлари учун иккала қизини ва хизматкор аёлни қолди ва ўзи уларга ёрдамлашди. Кўп ўтмай тартиб ўрнатилди; Исонинг сурати, идиш-товок қўйилган жавон, стол, оромкурси ва каравот уйдан ўзлари учун ажратилган жойларни ишғол қилдилар; ошхона ҳамда меҳмонхонага хўжайиннинг нарсалари: ҳар хил ранг ва ҳажмдаги тобутлар, шунингдек, мотам шляпалари, ридо ва машғаллар қўйилган жавонлар жойланди. Дарвозанинг тепасига, боши пастга қаратилган машғал ушлаган хушқомат севги тангрисининг сурати солинган ҳамда «Бу ерда оддий ва бўялган тобутлар сотилади, турли-туман матолар билан жиҳозланади, шунингдек, ижарага берилди ва эскилари таъмирланади» деб ёзилган эълон тахтаси осилди. Қизлар ўз хоналарига кириб кетишди. Адриан ўз уйини бир айланиб чиқиб, деразанинг олдига ўтирди ва самовар қўйишни буюрди.

Шекспир ҳамда Вольтер Скоттнинг ўз гўрковларини хушчақчақ ва ҳазилкаш кишилар сифатида тасвирлаганлари ва бу қарама-қаршилиқлар билан бизнинг тасаввуримизга янада қаттиқроқ таъсир қилиш ниятида бўлганлари маърифатли ўқувчиларга маълум. Биз ҳақиқатга нисбатан ҳурмат сақлаганимиз туфайли уларга эргаша олмаимиз ва тобутсознинг хулқи унинг кўнгилсиз касбига муносиб эди, деб эътироф этишга мажбурмиз. Адриан Прохоров одатда тумшайган ва ўйчан киши эди. У фақат кизларини ишсиз, деразадан ўтқинчиларга

қараб ўтирганини кўрганида, уларни койимок ёки ясаган буюмига мухтож бўлиш бахтсизлигига (баъзан эса лаззатига) дучор кишилардан ўз молига юқори баҳо сўраш учунгина жимликни бузарди. Шундай қилиб, Адриан дераза олдида ўтириб еттинчи пиёла чойни ичаркан, одати бўйича ғамгин бир ўйга толганди. Бундан бир ҳафта муқаддам, у хизматдан бўшаган бир иш юритувчини кўмиш маросими куни, дарвозага яқинлашиб қолган бир вақтда қуйиб юборган жала ҳақида ўйларди. Ўшанда ёмғирдан кўп ридолар буришиб, ўнлаб шляпалар қийшайиб қолганди. У харажатлар бўлишини олдиндан кўрган, негаки, тобутга доир аллақачонги безаклар, буюмлар ишдан чиққанди. Тобутсоз зарарларни бир йилдан буён ўлим тўшагида ётган кекса савдогар аёл Трюхина ҳисобидан тўлдирман, деб умид қиларди. Лекин Трюхина Разгуляйда ўлим топарди, шунинг учун ҳам Прохоров унинг меросхўрлари ўз ваъдаларига қарамай, шундай узок жойга одам юборишдан эринмасмиканлар ва яқинроқдаги пудратчига бериб қўймасмиканлар, деб кўрқарди.

Бу ўйлар тўсатдан эшикнинг уч марта ғалати тақиллаши билан бузилди: «Ким у?» деб сўради тобутсоз. Эшик очилди ва уйга бир қарашдаёқ хунарманд олмон экани билиниб турган бир одам кирди ва очик чеҳра билан тобутсознинг олдига келди.

– Кечирасиз, хурматли қўшни, – деди у, биз ҳамон эшитганимизда ўзимизни кулгидан тўхта олмайдиган рус лаҳжаси билан, – кечирасиз, мен сизга халақит бердим... Мен тезроқ сиз билан танишиб олишни истадим. Мен этикдўзман, исмим Готлиб Шульц, мен кўчанинг нариги тарафида, худди деразангизнинг рўпарасидаги уйда тураман. Эртага уйланганимга йигирма беш йил тўлиши муносабати билан зиёфат бермоқчиман, қизларингиз билан бирга дўстона меҳмон бўлишингизни илтимос қиламан.

Таклиф мамнуният билан қабул қилинди. Тобутсоз этикдўзни ўтиришга ва бир пиёла чой ичишга таклиф этди, шунда Готлиб Шульцнинг очиккўнгиллиги ортидан улар тез орада дўстона суҳбатлаша бошладилар.

– Жанобларининг савдо-сотиклари қалай? – деб сўради Адриан.

– Э, ҳе-ҳе, – деб жавоб берди Шульц, – гоҳ ундок, гоҳ бундок. Зорланмайман. Гарчи, молим сизникидек бўлмаса ҳам, тирик одам этиксиз ҳам яшай олади, аммо ўлик тобутсиз ёта олмайди.

– Бу чин ҳақиқат, – деди Адриан, – бироқ тирик этик сотиб олишга пули бўлмаса, жаҳлингиз чикмасин, оёқяланг ҳам юра беради, аммо бечора ўлик-чи, бепулга бўлса ҳам тобут олади.

Шу тарзда уларнинг суҳбати яна бир қанча вақт давом этди. Ниҳоят, этикдўз ўрнидан турди ва ўз таклифини қайта айтиб, тобутсоз билан хайрлашди.

Эртасига роса соат ўн иккида тобутсоз ва унинг қизлари, янги сотиб олинган ховлининг эшигидан чиқиб, кўшниникига қараб йўл олишди. Мен бу сафар ҳозирги романчиларимиз тарафидан қабул қилинган одатдан четга чиқиб, Адриан Прохоровнинг русча чопони-ни ёхуд Акулина билан Дарьянинг оврўпача кийимларини тасвираб ўтирмайман. Аммо бир нарсани айтиб ўтсам ортикча бўлмас, деб ўйлайман, ҳар икки қиз сариқ шляпа ва қизил бошмоқ кийдилар, бу ҳол уларда фақат тантанали пайтлардагина рўй берар эди.

Этикдўзнинг тор уйи, кўпчилиги ҳунарманд олмонлар, уларнинг рафикалари ва шогирдларидан иборат меҳмонлар билан тўла эди. Рус амалдорларидан камтар унвонига карамай, хўжайиннинг алоҳида хайрихоҳлигини ўзига қарата билган миршаб, финлик Юркагина бор эди. У шу унвон остида, худди Погорельскийнинг почтальонига¹ ўхшаб, чин ихлос ва ҳаққоният билан роса йигирма беш йил хизмат қилди. Қадимий пойтахтни хароб этган ўн иккинчи йилги ёнгин, унинг сариқ будкасини ҳам йўқ қилди. Лекин душман қувилган заҳотиёк, унинг ўрнига кулранг, дорик услубидаги оқ устунли янгиси пайдо бўлди ва Юрка устида со-вут, кўлида чопки билан унинг олдида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. У Никита дарвозаси ёнида яшайдиган олмонларнинг кўпи билан ошна эди: ҳатто улардан баъзилари якшанбадан душанбага ўтар кечаси унинг миршабхонасида тунаб қолган вақтлари ҳам бўлган. Адриан ўша заҳотиёк у билан танишди, чунки вақти келиб бу одамга иши тушиши мумкин эди, меҳмонлар емак столига ўтиришаркан, улар ёнма-ён жой олдилар. Жаноб Шульц, Шульц хоним ва уларнинг ўн етти яшар қизи Лотхен меҳмонлар билан бирга овқаланишар, уларга мулозамат қилиб, ошпаз аёлга ёрдамлашар эди. Пиво пайдар-пай келиб турар, Юрка тўрт кишининг овқатини паққос туширар, Адриан эса ундан қолишмасди; қизлари бўлса одоб сақлаб, тортиниб ўтиришарди; олмон тилида сўзлашиш тобора авжга минарди. Бирдан хўжайин улардан эътибор беришларини сўради ва шампан шишасининг оғзини очиб, каттик овоз билан русчалаб: «Меҳрибон Луизамнинг саломатлиги учун!» деди. Шампан виноси кўпирди. Хўжайин қирк яшар атрофидаги рафикасининг тиник юзини муҳаббат билан ўпди, меҳмонлар чувиллашиб меҳрибон Луиза-

¹ Антоний Погорельскийнинг «Лафертовская маковница» номли киссасидаги персонажлардан бири.

нинг саломатлиги учун ичдилар. «Севикли меҳмонларимнинг соғлиги учун!» деди хўжайин, иккинчи шишанинг оғзини очди ва меҳмонлар қадаҳларини бўшатиб, унга ташаккур билдиришди.

Шундан сўнг саломатлик учун қадаҳлар бирин-кетин кўтарила берди. Ҳар бир меҳмоннинг соғлиги учун алоҳида-алоҳида ичишди, Москванинг ва бир қанча олмон шаҳарларининг тинчлиги, барча цехларнинг¹ осойишталиги, шунингдек, ҳар бир цех учун алоҳида-алоҳида ичдилар. Усталар ва шогирдларнинг соғлиги учун ҳам қадаҳ кўтаришди. Адриан астойдил ичди ва шу қадар кайф қилдики, ҳатто ўзи ҳам ҳазил қилиб бир нарсанинг осойишталиги учун қадаҳ кўтаришни таклиф қилди. Тўсатдан меҳмонлардан бири, семиз нонвой қадаҳ кўтариб хитоб қилди:

– Биз ким учун ишласак ўшаларнинг, яъни, мижозларимизнинг саломатлигига олайлик!

Бу таклиф ҳам барча таклифлар сингари хурсандчилик ва яқдиллик билан қабул қилинди. Меҳмонлар бир-бирларига таъзим қилишди; тикувчи этикдўзга, этикдўз тикувчига, нонвой уларнинг ҳар иккаласига, барчалари нонвойга ва ҳоказо. Юрка, бу ўзаро таъзимлар орасида кўшнисига қараб кичкириб:

– Хўш қани, жаноб, ўликларингизнинг саломатлиги учун ичинг, – деди.

Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди, аммо тобутсоз хафа бўлиб, қовоғини солди. Буни ҳеч ким сезмади, меҳмонлар эса ичаверишди. Улар столдан кўзгалганларида кеч кирганди.

Меҳмонлар кеч тарқалишди ва кўпчилиги кайф бўлиб қолишди. Семиз нонвой ва қизил юзли муқовасоз, қарз тўланиши билан гўзал деган рус мақолига амал қилиб, Юркани қўлтиқлаб миршабхонасига обориб қўйдилар. Тобутсоз уйга маст ва жаҳли чиққан ҳолда келди.

– Бу нима деган гап ахир, – деди овозини чиқариб у, – хунаримнинг нимаси ёмон экан? Нима, тобутсоз жаллоднинг акасими? Ғайридинлар нимага мандан кулишади? Нима, тобутсоз имонсиз, риёкор эканми? Мен янги уйга кўчиб келишим муносабати билан уларни меҳмонга чақиришни ва уларга катта зиёфат беришни истар эдим, энди истамайман. Энди мен кимлар учун ишласам ўшаларни – «православ мазҳабидаги ўликларни чақираман».

– Сенга нима бўлди, отахон? – деди шу маҳалда уни ечинтираётган хизматчи аёл, – нималар деб алжираяпсан? Тавба де! Ўликларни зиёфатга чақирар эмиш! Қилиғини қаранг-а!

---

¹ Цех – бу ўринда бирор хунарга мансуб бўлган косиблар ташкилоти маъносида.

– Худо ҳақи чақираман, – деб давом этди Адриан, – худди эртагаёк чақираман. Менинг саодат пешаларим, эртага кечкурун меникига зиёфатга марҳамат қилинг: Тангри нимани раво кўрса, шу билан меҳмон қиламан. – Тобутсоз шу сўзларни айтиб каравотга бориб ётди ва кўп ўтмай хуррак тортди.

Адрианни уйғотганларида ҳали ташқари қоронғи эди. Бойвучча Трюхина шу кеча вафот қилди, унинг иш юритувчиси томонидан юборилган чопар бу хабарни Адрианга етказди. Тобутсоз чопарга ўн тийин бериб, наридан-бери кийинди ва бир извош олиб Разгуляйга жўнаб кетди. Мархуманинг дарвозаси олдида полиция турар ва савдогарлар ўлик ҳидини сезган кузгунлардек, у ёқдан-бу ёққа юришар эди. Сап-сарик мумга ўхшаган, аммо ҳали хидланмаган мархума стол устида ётарди. Унинг атрофида қариндошлари, қўни-қўшнилари ва уй ичи тўпланишиб туришарди. Ҳамма деразалар очиқ эди; шамлар ёнарди, рухонийлар дуо ўқишарди. Адриан Трюхинанинг жияни бўлмиш, олифта кийинган, ёш савдогарга яқинлашди ва унга тобут, шам, парда ҳамда кўмиш маросимига тегишли бошқа нарсаларни ҳозирок, зудликда мукамал келтирилишини буюрди. Меросхўр паришон ҳолда миннатдорлик билдирди, савдолашиб ўтирмаслигини, унинг виждонан иш кўришига ишонганини айтди. Тобутсоз ўз одати бўйича ортиқча олмайман, деб қасам ичди. Кейин иш юритувчи билан маъноли қарашиб олди-да, ишга жўнади. Қуни бўйи Разгуляйдан то Никита дарвозасига ва Никита дарвозасидан Разгуляйга қатнади, кечкурун ҳамма ишни саранжомлаб, извошчига жавоб бериб юбориб уйига яёв кетди. Тун ойдин эди. Тобутсоз Никита дарвозасигача омон-эсон етиб келди. Вознисения кўчаси ёнида бизга таниш бўлган Юрка ким у, деб бақирди ва тобутсоз эканини билиб, унга хайрли тун тилаб қолди. Вақт алламаҳал бўлганди. Тобутсоз уйига яқинлашиб қолганида, бирдан унга кимдир дарвозасига яқинлашгандек, эшикни очгандек ва ичкарига кириб ғойиб бўлгандек туюлди. «Бу ким экан? – деб ўйлади Адриан. – Менда яна кимнинг иши бор экан? Ёки уйимга ўғри кирдимиз? Ё эси паст қизларимнинг хушторлари келдимикан? Ишқилиб, охири бахайр бўлсин!»

Тобутсоз дўсти Юркани ёрдамга чақирай, деб ўйлади. Лекин шу заҳотиёк, яна биров унинг эшигига яқинлашди ва ичкарига кирмокчи бўлди. Аммо югуриб келаётган хўжайинни кўриб тўхтади ва учбурчакли шляпасини бошидан олди. Адрианга унинг юзи танишдек кўринди, аммо шошилишда таниб ололмади.

– Сиз меникига ташриф буюрдингизми? – деди нафаси бўғзига тикилиб Адриан, – ичкарига марҳамат қилинг.

– Манзират килмай кўякол, хазрат, – деб жавоб берди тўнғиллаб халиги одам, – олдинга туш, меҳмонларга йўл кўрсат!

Адриан манзират қилиш даражасида эмас эди. Эшик очик бўлиб, зинага қараб юрди, халиги одам эса ортидан эргашди. Адрианга уйда одамлар юрганга ўхшаб туюлди. «Бу қандай бало эди!» деб ўйлади у ва ичкарига киришга шошилди... Аммо шу ондаёқ оёқлари чалишиб кетди. Унинг ичи ўликлар билан тўла эди. Ой деразадан уларнинг сарик ва кўкариб кетган юзларини, ўпирилган огизларини, хира, ярим очик кўзларини ҳамда қанқайиб турган бурунларини ёритарди... Адриан булар ўз сай-ҳаракати билан кўмилган одамлар, у билан бирга кирган меҳмон эса жала ёккан куни дафн қилинган иш юритувчи эканини билиб, кўрқиб кетди. Улар – хотинлар, эркаклар, таъзим ва саломлар билан тобутсозни ўраб олишди, яқинда бепул кўмилган битта камбағалгина, ўзининг увада хирқасидан уялиб яқинлашмас, серрайиб бир бурчакда турарди. Бошқалар эса дурустгина кийинишганда: мархумалар қалпоқ кийган ва тасмалар такқан, ўлган амалдор амал кийимида, аммо соқоллари олинмаган, савдогарлар эса байрам кийимида. «Кўряпсанми, Прохоров, – деди иш юритувчи, барча тавфиқли улфатлар номидан – биз ҳаммамиз таклифингга биноан ўрнимиздан кўзгалдик, уйда фақат ўрнидан туролмайдиганлар, тамоман хокка айланганлар ва терисидан ажралиб қок суяк бўлганлар қолишди, аммо биттасигина чидаб туролмади, чунки у сенинг уйингга келишни жуда истади...»

Шу пайтда кичкина бир скелет тўпни ёриб чикди-да, Адрианга яқинлашди. Унинг калласи тобутсозга эркаланиб жилмайди. Оч кўк ва қизил мовут парчалари, чирик латталар, худди ходаларга илингандек унинг ҳар ер-ҳар ерида осилиб турарди, оёқ суяклари эса келичадаги келисопдек, узун кўнжли этик ичида гурсиллар эди.

– Сен мени танимадинг чоғи, Прохоров, – деди скелет. – Хизматдан бўшаган гвардия сержанти Пётр Петрович Курилкин ёдингдами, ўзинг 1799 йилда биринчи тобутингни, яъни қарағайдан ясалганини эмандан қилинган, деб сотган кишингни? – Шу сўзларни айтгач, ўлик унга кучоғини очди.

Адриан бутун кучини тўплаб кичкирди ва уни итариб юборди. Пётр Петрович гандираклаб бориб йиқилди ва сочилиб кетди. Ўликларнинг орасида ғазаб ва норозилик садолари кўтарилди; ҳаммаси ўз ўртоқларининг обрўсини ҳимоя қилдилар, ҳақорат ва таҳдид билан Адрианга ёпишишди. Уларнинг кичкириғидан гаранг бўлган ва эзилган бечора хўжайин эсини йўқотиб, гвардия сержантининг суяклари устига йиқилиб, ҳушидан кетди.

Қуёш тобутсоз ётган тўшакни аллақачон ёритган эди. Ниҳоят у кўзини очди ва рўпарасида самовар пуфлаётган хизматчи аёлни кўрди, Адриан кўрқув ичида кеча бўлиб ўтган воқеаларни эслади. Трюхина, иш юритувчи ва сержант Курилкин ғира-шира эсига келди. У хизматчи аёл мен билан гаплашар ва кечаги саргузаштнинг оқибатини айтар, деб жим кутди.

– Қандай ухладингиз, отахон Адриан Прохорович, – деди Аксинья унга чопон узатиб. – Сизни сўраб кўшни тикувчи чикди, бугун туғилган куни шарафига зиёфат беришини хабар қилиб, шу ерлик коровул келди, аммо сиз ухлаб ётганингиз учун уйғотгимиз келмади.

– Мени сўраб мархума Трюхинадан ҳеч ким келмадимиз?

– Мархума? Нима, у ўлибдими?

– Э, аҳмоқ! Ахир кеча унинг дафн маросимини тайёрлашда менга ёрдамлашган сен эмасмидинг?

– Нималар деяпсиз, отахон, ақлдан оздингизми ё кечаги қайфингиз ҳали ҳам таркагани йўқми? Кеча қанақа дафн маросими бўлди? Сиз куни билан этикдўзникида бўлдингиз, маст-аласт қайтдингиз, тўшакка мукка тушиб шу чоққача ухладингиз. Ҳамма аллақачон тушки ибодатни адо этиб бўлди.

– Шунақами! – деди хурсанд бўлиб тобутсоз.

– Худди шунақа, – деб жавоб берди хизматчи аёл.

– Хўп, унда тезроқ чой тайёрла, кизларни ҳам чақир.

БЕКАТ НАЗОРАТЧИСИ

*Коллеж регистратори почта
бекатининг диктатори¹*

Князь Вяземский²

Ким бекат назоратчиларининг бошига лаънатлар ёғдирмаган, ким улар билан ўлгудек сўкишмаган? Ким ғазаби қайнаган дамларда, ўзининг жабр кўрганлиги, кўполлик ва тартибсизлик ҳақидаги фойдасиз шикоятини ёзиш учун машъум дафтарни талаб этмаган? Ким уларни кишилар уруғининг энг ваҳшийси деб ҳисобланмаган марҳум подьячийлар³ билан ёки энг камида Муром қароқчилари билан тенг қилмаган? Аммо одил бўлайлик, уларнинг ҳақиқий аҳволини тушунишга ҳаракат қилайлик ва эҳтимол улар ҳақида анча андиша билан фикр юрита бошлармиз. Бекат назоратчисининг ўзи нима? Ўн тўртинчи классга⁴ мансуб бир жафокашки, бу амал уни фақат калтак ейишдан сақлаб туради, у ҳам доимо эмас. Князь Вяземский назоратчиларни ҳазилкашлик билан «диктатор» деб атабди, бу диктаторнинг вазифаси қанақа? Ҳақиқий сургун азоби эмасми? Уларда на кундузи, на кечаси тинчлик бор. Сайёҳ ўзининг кўнгилсиз сафаридан йиғиб келган бутун аламини назоратчидан олади. Ҳаво ёмон, йўл узок, ямшик⁵ ўжар, отлар нимжон бўлса – назоратчи айбдор. Сайёҳ бу назоратчининг хароб кулбасига киради-ю, унга худди душмандек қарайди, назоратчи бу қақирилмаган мехмондан тезроқ кутула олса-ку, жуда яхши, лекин отлар бўлмайд қолса-чи? Худо сақласин!..

Унинг бошига шундай сўкишлар, шундай пўписалар ёғиладики! Ёмгир ёғиб турса, кўчалар шалаббо бўлиб кетса-да, назоратчи ҳовлимаховли югуришга мажбур; бўрон уриб, чилланинг совуғи изиллатиб

---

¹ Пушкин даврида темирйўл йўқ эди. Почта йўлининг хар жойида бекатлар (станциялар) бўлар ва сафарга чиққанлар шу бекатларда отларни алмаштириб, яна йўлда давом этишарди. Бекат бошликлари (назоратчилар) амал жиҳатидан «коллеж регистратори» унвонини олардилар.

² *Вяземский* (1792–1878) – рус шоири ва танқидчиларидан.

³ *Подьячий* – русларда Пётр I давригача бўлган паст мансаблардан.

⁴ У вақтда амаллар барчаси 14 даражага – классга бўлинарди. Бекат назоратчиси энг паст – 14 даражага мансуб ҳисобланарди.

⁵ *Ямшик* – бекат извошчиси.

турган бир пайтда, у жаҳли чикқан йўловчининг кичкирик ва туртишларидан бир дақиқага ҳолирок туриб дам олиш учун даҳлизга чиқади. Генерал келади, назоратчи қалтираб унга охирги уч жуфт отни, булар ичида мактуб ташиш учун белгиланган отларни ҳам бериб юборади. Генерал эса унга раҳмат ҳам айтмасдан жўнаб кетади. Беш дақиқадан сўнг кўнгирокнинг овози эшитилади ва фельдегер¹ унинг столига сафар ҳужжатларини ташлайди. Мана шуларнинг ҳаммасини яхшилаб англаб олайлик, ана шунда юрагимиз ғазабнинг ўрнига самимий шафқат билан тўлади. Яна бир-икки огиз сўз: мен йигирма йил сурункасига Россиянинг барча ерларини айланиб чикқанман, деярли ҳамма почта йўллари менга маълум. Бир неча авлодга мансуб ямшиқларни яхши биламан, мен танимаган, гаплашмаган, кўришмаган назоратчи камдан-кам топилади. Қизик, йўлдаги кузатишларим тўпламини яқин замонларда чоп этаман, ҳозирча шуни айтаманки, бекат назоратчилари кўпчиликка бисёр янглиш танитилган. Шунчалик бўҳтонга учраган бу назоратчилар тоифаси умуман ювош, табиатан сертакаллуф, одам билан тезда иноқ бўлиб кетадиган кишилардир. Улар обрў қозонишга кўп ҳам интилмайдилар, унчалик пулпараст ҳам эмаслар. Улар билан суҳбат курсанг (сайёҳ афандилар, улар билан суҳбатлашишни пасткашлик ҳисоблаб беҳуда иш қиладилар) кўп кизик ва ибратли нарсаларни олиш мумкин. Менга келсак икром бўламанки, мен ҳукуматнинг хизмати билан кетаётган қандайдир 6-класс амалдорининг сўзларидан кўра, уларнинг суҳбатини афзал кўраман.

Бу ҳурматли назоратчилар тоифасидан ошналарим борлигини энди фаҳмлаб олиш қийин эмас. Ҳақиқатан ҳам улардан бирини ҳеч унутмайман. Бир вақтлар баъзи ходисалар у билан мени бир-биримизга яқин қилиб қўйган эди ва мен ҳозир ҳурматли ўқувчи билан худди ўша киши ҳақида суҳбатлашмоқчиман.

1816 йилнинг май ойида менга бир губерниядан, ҳозир йўқ бўлиб кетган бир йўлдан ўтишга тўғри келди. Менинг амалим паст бўлиб, подшоликнинг аравасида тайинланган баҳо билан жуфт отга ҳақ тўлаб сафар қилардим. Шунинг учун назоратчилар мен билан бетакаллуф эдилар, кўпинча ўз ҳукукимга яраша менга берилиши лозим бўлган нарсаларни ҳам жанжаллашиб олардим. Ёш ва сержаҳл бўлганим учун назоратчи менга тайёрлаб қўйилган отларни амалдор бир тўранинг аравасига қўшиб юборганида, назоратчининг бу паст-

¹ *Фельдегер* – ҳарбий мактубларни ташувчи. Почта ва ҳарбий ҳужжатларни ташиш учун белгиланган отларнинг бошқа ишларга жўнатилиши қатъиян ман этилганди.

кашлигидан, виждонсизлигидан ғазабланардим. Губернаторникада тушликка ўтирганимизда, кимнинг ким эканлигини фаҳмлайдиган хизматчи ҳаммадан кейин менинг олдимга таом кўяр эди. Мен бунга анча вақтгача кўниколмай юргандим. Ҳозир эса менга у ҳам, бу ҳам тўғри кўринади. Ҳақиқатан ҳам амалига қараб ҳурмат қил, деган мақолнинг ўрнига бошқа бири, масалан: ақлига қараб ҳурмат қил, дейилса, нималар бўлмасди. Қандай тортишувлар, баҳслар юзага келмас эди! Шунда хизматчилар таомни дастлаб кимнинг олдига қўйишарди. Ҳа, майли, ўз киссамга қайтай.

Ҳаво дим эди. Бекатдан уч чакирим ўтганда томчилай бошлаган ёмғир сал ўтмай селга айланиб, мени жикка ҳўл қилди. Бекатга келгач биринчи ташвиш – тезроқ бошқа кийим кийиш, иккинчиси – ўзимга чой сўраш бўлди. «Ҳой, Дуня! – деб кичкирди назоратчи, – самоварни кўйиб юбор, қаймоқ олиб кел». Шу сўзлардан кейин тўсик ортидан ўн тўрт ёшлардаги бир киз чикди-да, дахлизга қараб югуриб кетди. Унинг гўзаллиги мени ҳайратда қолдирди. Назоратчидан «Бу сенинг қизингми?» деб сўрадим. «Ҳа, таксир, қизим, – деб жавоб берди у мамнунлик билан, – яна шундай ақлли, шундай чакқонки, худди марҳума онасининг ўзи». Шундан кейин у менинг йўл ҳужжатимни дафтарга кўчира бошлади, мен эса унинг ҳашаматсиз, аммо покиза кулбасини безаб турган суратларни томоша қилдим. Бу суратларда бузук ўғилнинг тарихи тасвирланган эди: биринчи суратда қалпоқ ва шлафорка¹ кийган нуруний мўйсафид бир шўх ўспиринни сафарга жўнатмоқда, ўспирин бўлса шошилиб унинг дуосини ва халтада пул олмоқда. Бошқасида бу йигитнинг бузук ишлари тасвирланган: у стол олдида, атрофида қалбаки дўстлари ва ҳаёсиз аёллар билан ўтирарди. Ундан кейин бор-йўғини кўкка совурган бу ўспирин жанда ва қалпоқ кийиб олиб, чўчка бокиб, овқатини улар билан баҳам кўриб юради; унинг юзида ғам ва ўкинч акс этганди. Пировардида, унинг отаси олдига қайтиши кўрсатилган; меҳрибон чол ўша қалпоқ ва шлафоркани кийиб, унинг қаршисига югуриб чикмоқда; бузук ўғил тиз чўкиб туради, орқароқда ошпаз семиз бузоқни сўймоқда ва боланинг акаси хизматкордан бундай шодликнинг сабабини сўраяпти. Ҳар бир суратнинг остида дурустгина ёзилган олмонча шеърларни ўқидим. Гул экилган тувакча, ола пардали каравот ва у вақтда атрофида кўринган бошқа буюмлардек, бу суратларнинг барчаси ҳануз менинг ёдимдан чикмаган. Хўжайиннинг ўзи эллик ёшларда, соғлом ва бақувват киши, унинг ран-

---

¹ Шлафорка – уйда кийиладиган кийим.

ги ўчиб кетган тасмаларга осилган уч медали, узун кўк фартуги, худди кўз ўнгимда турибди.

Мен ямшигимга ҳақ тўлаб бўлмасимданоқ, Дуня самоварни кўтариб кириб қолди. Бу кичкина нозанин, ўзининг менда қандай таассурот қолдирганини иккинчи қарашимданоқ пайқаб олди; у катта кўм-кўк кўзларини мендан узиб ерга қаради. Мен у билан сўзлаша кетдим, у эса худди кўпни кўрган қиздек, ҳеч тортинмасдан жавоб қайтарар эди. Мен унинг отасига бир финжон пунш таклиф қилдим. Кейин Дуняга бир пиёла чой узатдим ва биз қадрдон танишлардек суҳбатлаша кетдик.

Арава аллақачон қўшилган эди, мен эса хануз назоратчи ва унинг қизчасидан ажралишни истамасдим. Охири мен улар билан хайрлашдим; отаси менга оқ йўл тилади, қизи эса мени аравагача кузатиб қўйди. Даҳлизда тўхтадим-да, бир ўпич олишга ундан рухсат сўрадим: Дуня рози бўлди...

*Кўп бўсалар олган эдим мен,
Бу йўлларга киргандан бери...*

Аммо уларнинг ҳеч бири шунчалик узоқ, шунчалар ёқимли хотира қолдирмаган эди, менда.

Орадан бир неча йил ўтди. Яна бир ходиса рўй бериб, мен худди ўша йўл, айнан ўша жойларга келиб қолдим. Кекса назоратчининг қизи эсимга тушди ва мен уни кўрар эканман, деб севишиб кетдим. Аммо эски назоратчининг ўрнига, эҳтимол аллақачон бошқаси қўйилгандир, балки Дуня турмушга чиқиб кетгандир, деб ўйладим. Эҳтимол улардан бири вафот этгандир, деган фикр ҳам миямдан лип этиб ўтди ва ўша қадрдон бекатга яқинлашарканмиз, юрагимни ғашлик босди. Отлар почтахона олдига келиб тўхтади. Уйга киргач, дарров бузуқ ўғил тарихи тасвирланган суратларни танидим, стол билан каравот аввалги ўрнида турибди, аммо деразаларда энди гул экилган туваклар йўқ, атрофдаги барча нарсалар тўзиб, чанг босиб ётибди. Назоратчи пўстинига бурканиб ухларди, келганимни билиб уйғонди ва ёнбошлади... Бу ўша Самсон Вириннинг ўзи эди, лекин шунчалик қариб кетибдики!.. У йўл ҳужжатимни дафтарга кўчиргунича мен унинг оқарган сочларига, кўпдан бери соқоли устара кўрмаган юзига, ундаги ажинларга, букчайиб қолган белига қараб турдим-да, бу бақувват эркакнинг уч-тўрт йил ичида бундай бедармон қарияга айланиб қолганига ҳайратда қолдим.

– Мени танидингми? – деб сўрадим ундан, – сиз билан биз эски танишлармиз.

– Эҳтимол, – деб жавоб қилди у тумшайган ҳолда, – бу ернинг йўли катта, кўплаб йўловчилар келиб-кетади.

– Қизинг Дуня саломатми? – деб сўзимда давом этдим. – Чол ковоғини солиб:

– Худо билади, – деб жавоб берди.

– Демак, эрга тегиб кетибди-да? – дедим мен. – Чол менинг саволимни эшитмаганликка олди ва шивирлаб йўл хужжатимни ўқийверди. Мен саволларимни тўхтатиб, чой қўйишни буюрдим. Қизиқиш мени безовта қила бошлади, шунинг учун пунш бу эски танишимнинг тилини очар, деб умид қилдим.

Мен адашган эканман: ичкилик таклиф қилсам, чол йўқ демади. Сездимки, ичкилик унинг тумшайишини тарқатиб юборди. Иккинчи қадахни ичганидан кейин у сергап бўлиб қолди, мени эслади ёки худди эслагандек кўринмоқчи бўлдими, ҳарқалай мен ундан бир қисса эшитдим. Бу қисса ўша пайтда менга қаттиқ таъсир қилиб, хаёлимни бутунлай чулғаб олганди.

– Демак, сиз менинг Дунямни танир экансиз-да? – деб гап бошладим у. – Кимлар уни танимас эди? Эҳ, Дуня, Дуня... Қандай қиз эди-я! Ким ўтса, албатта уни мақтарди, ҳеч ёмон демасди. Тўралардан бири унга рўмолча, бири исирға берарди. Йўловчи афандилар, худди тушлик қилмоқчи ёки кечки нонушта емоқчидек бўлиб атайин тўхташарди, аслини олганда эса мақсадлари – унга узокрок тикилиб, томоша қилиш эди. Ҳар қандай сержаҳл тўра ҳам уни кўрганида, дарҳол ҳовуридан тушар ва мен билан жуда мулоим муносабатда бўларди. Ишонасизми, афандим: чопарлар, фельдегерлар у билан ярим соатлаб гаплашиб туришарди. Бутун уйни ўз қўлида тутарди: йиғиштиришми, таом тайёрлашми – барчасини қойиллатиб бажарар эди. Мен кекса тентак бўлсам унга қараб тўймас, севинчим ичимга сиғмасди. Дуняни шундай яхши кўрардим, овунчоғимни шунчалик азиз тутар эдимки, унинг айтганларини муҳайё қилишга шу қадар тиришардимки!.. Аммо тақдирда нима битилган бўлса, ундан қочиб кутулиб бўлмас экан.

Шундан кейин у менга бошига тушган кулфатни батафсил сўзлай кетди. – Бундан уч йил аввал бир куни киш кечаси, назоратчи янги дафтарга чизиклар тортаётган, унинг қизи Дуня эса тўсикнинг орқасида ўтириб ўзига кўйлак тикаётганида, уч отли арава келади ва телпакли, ҳарбий шинель кийган, бўйнига шолрўмол ўраб олган йўловчи от талаб қилиб уйга киради. Отлар ҳаммаси ҳар қаёққа жўнатилган эди. Буни эшитган сайёҳ жаҳл билан қичкириб, камчисини ўйната бошлайди,

аммо бу каби ҳодисаларга кўникиб қолган Дуня тўсиқнинг орқасидан югуриб чиқади ва йўловчига мулойимлик билан: «Бирор нарса еб олгингиз келмаяптими?» деб сўрайди. Дунянинг пайдо бўлиши ўзининг одатдаги таъсирини кўрсатади. Йўловчи жаҳлдан тушади ва отни кутишга кўнади, ўзига кечки нонушта буюради. Ҳўл, сержун телпагини олиб, шолрўмолини бўйнидан ёзиб тушириб шинелини ечгач, йўловчининг қора мўйловли, ёш, қадди қомати келишган гусар экани маълум бўлди. Гусар назоратчининг олдига ўтириб, у ва унинг қизи билан хушчақчақ гаплашиб кетади. Бу орада кечки нонушта ҳам келтирилади. Кейин отлар ҳам келиб қолади ва назоратчи отларга ем бермасданок шу заҳоти йўловчининг кибиткасига¹ қўшилсин, деб буйруқ бериб, уйга қайтиб кирса йигит ҳушидан кетиб, ўзини билмасдан тахтанинг устида ётибди. Унинг аҳволи ёмонлашган, боши қаттиқ оғрий бошлаган, жўнаб кетишнинг сира ҳам иложи йўқ... Нима қилиш керак!.. Назоратчи унга каравотини бериб, агар эртага касалнинг аҳволи яхшиланмаса қўшни қишлоққа одам юбориб, табиб келтирадиган бўлибди.

Эртасига гусарнинг ҳоли яна-да, ёмонлашади. Унинг одами табиб ахтариб, отда шаҳарга жўнайди. Дуня рўмолчасини сиркага ивитиб, гусарнинг бошини боғлаб қўяди ва унинг каравоти олдида каштасини тикиб ўтиради. Назоратчи уйидалигида гусар доим ух тортар, ҳеч гапирмасди, лекин шундай бўлса-да, икки финжон қаҳва ичиб олади ва «оҳ-воҳ» деб туриб, ўзига тушлик буюради. Дуня эса доим унинг ёнида бўлади. У ҳар дам сув сўрар ва Дуня ўзи тайёрлаган шарбатдан идишда келтириб берарди. Хаста эса лабларини ҳўллаб олар ва идишни қайтариб бераётиб ҳар гал ўз миннатдорчилигини билдирмокчи бўлиб, ўзининг кучсиз қўллари билан Дунянинг қўлларини сиқар эди. Тушга яқин табиб келади. Беморнинг томирини ушлаб кўриб, у билан олмонча сўзлаша кетади ва русчалаб: «Касалга ором олишдан бошқа ҳеч нарса керак эмас, икки-уч кундан кейин йўлга чиқса бўлади» деб айтади. Гусар табибга йигирма беш сўм беради; тушлик қилишга таклиф этади, табиб кўнади. Иккови ҳам иштаҳа билан таом ейишади, бир шиша винони ичиб тугатишади ва бир-бирларидан жуда рози бўлиб хайрлашишади.

Яна бир кун ўтгач гусар бутунлай соғаяди. У жуда хурсанд эди, гоҳ Дуня, гоҳ назоратчи билан тўхтовсиз ҳазиллашар, хуштак чалар, ўтиб бораётган йўловчиларга лукма ташлар, уларнинг йўл ҳужжатларини почта дафтарига кўчирарди. Назоратчи уни шундай яхши кўриб

¹ Кибитка – ўша замонларда одам ташийдиган арава.

коладики, учинчи куни эргалаб у ўзининг ёқимли меҳмонидан аж-ралаётганига ачинади. Якшанба куни эди. Дуня кундузги ибодатга бормоқчи бўлади. Гусарнинг кибиткасини тайёрлаб келтиришади. У назоратчи билан хайрлашади, уникида тургани ва еган-ичгани учун мўмайгина пул беради. Дуня билан хайрлаша туриб, уни черковга эл-тиб қўймоқчи бўлади.

Черков қишлоқнинг нариги чеккасида эди. Дуня нима ҳам дейи-шини билмай қолади. «Нимадан кўрқасан, – дейди отаси унга, – жа-ноб бўри эмаски, сени еб қўйса, аравага тушиб черковгача бориб ол». Дуня аравада гусарнинг ёнига ўтиради, хизматчи бўлса ирғиб извошчининг олдига ўтади. У бўлса хуштак чалади ва отлар чопиб кетишади.

Бечора назоратчи қандай қилиб Дунясига гусар билан бирга кетиш-га рухсат берганини, нима учун кўрларча иш тутганини, у вақтда ақли хуши қаерда эканини тушунолмасди. Ярим соат ўтмай унинг юраги гаш бўлиб, шунчалик безовталана бошладики, чидолмай ўзи черковга қараб йўл олади. У черковга яқинлашганида халқ аллақачон тарқалиб кетганини кўради, аммо черковнинг на эшиги олдида, на ён-атрофда Дуняни учратмайди. У шошилиб бутхонага қиради. Руҳоний меҳробдан чиқиб келмоқда эди; унинг ёрдамчиси шамларни ўчирмоқда, икки-та кампир ҳали ҳам бир бурчакда ибодат қилишарди, аммо Дуня бу ерда кўринмасди. Бечора ота руҳоний ёрдамчисидан «қизим ибодат-да бўлдимиз?» деб зўрга нафасини ростлаб сўрайди. У ибодат вақтида қизинг бўлмади, деб жавоб қилади. Назоратчи тинкаси куриб, сўл-жайиб уйга қайтиб келади. Унда биргина умид бор эди: бундан кейинги бекатда Дунянинг доя онахони турарди. Эҳтимол, ёш Дуня енгилтаклик қилиб ўша бекатгача аравада сайр қилиб бормоқчи бўлгандир. У Дуня кетган аравага қўшилган отларнинг қайтишини азобли бир ҳаяжон би-лан кута бошлади. Ямшик ҳа, деганда қайтавермайди. Ниҳоят, у кеча-си ёлғиз ўзи маст-аласт ҳолда: «Дуня гусар билан бирга жўнаб қолди» деган даҳшатли бир хабарни олиб келади.

Чол ўз бахтсизлигига чидай олмай, шу захоти кеча ёш ёлғончи ётган каравотга чўзилади. Назоратчи энди барча воқеаларни ўйлаб, унинг ёлғондан ўзини касалликка солганини англаб етади. Бечора қаттиқ иситмалай бошлади. Уни ўз қишлоғига олиб бориб, ўрнига вақтинча бошқа кишини тайинлашади. Гусар олдига келган табибнинг худди ўзи унга қарай бошлади. У назоратчига йўловчининг тамоман соғ бўлганини, ўша вақтдаёқ у йигитнинг ёмон ниятини пайқаганини, аммо камчисидан кўрқиб индамаганини айтади. Олмон рост гапирдими

ёки фақат ўзининг зийраклиги билан мақтанмоқчи бўлдими, унинг бу сўзлари бечора беморни заррача овунтиролмади. Назоратчи соғайиши билан шаҳар почтмейстеридан¹ меҳнат таътили сўрайди ва пиёда, ўз ниятини ҳеч кимга билдирмай, қизини қидириб кетади. Йўлланмадан кавалерия зобити Минскийнинг Смоленскдан Петербургга кетаётганини билар эди. Уни олиб кетаётган ямшикнинг сўзига қараганда, Дуня ўз хоҳиши билан жўнаворган бўлиши керак, лекин шундай бўлса-да, у бутун йўл бўйи йиғлаб борган. «Адашиб кетган кўзичоққинамни бир Худо ярлақаб уйга олиб келсам кошки», деб ўйлайди назоратчи. Шундай фикрлар оғушида у Петербургга етиб келади. Измайловский полкида хизматдан ўзи бўшаб кетган унтер-офицерникида тўхтади (бу киши билан у бир вақтлар армияда бирга хизмат қилган экан) ва қизини излай бошлайди. Кўп ўтмай биладики, ротмистер Минский Петербургнинг Демутов меҳмонхонасида турар экан. Назоратчи унинг олдида бормоқчи бўлади.

Назоратчи жуда эрта туриб гусарникига келади ва жанобга, бир кекса аскар сиз билан кўришмоқчи деб, билдиришларини сўрайди. Ҳарбий хизматкор шонга қоқилган этикни ёғлаб туриб: хўжайин ухлаптилар, соат ўн бир бўлмасдан туриб, ҳеч кимни қабул қилмайдилар, дейди. Назоратчи кетади ва тайинланган вақтда қайтиб келади. Халат ва қизил скуфье² кийган Минскийнинг ўзи унинг олдида чиқади. «Хўш, оғайни, қандай иш билан келдинг?» деб сўрайди ундан. Чолнинг юраги ўйнаб кетади, кўзларига ёш тўлади ва титраган овоз билан фақат: «Жаноб, илохий бир шафқат кўрсатинг» дея олади, холос. Минский ялт этиб унга қараб олади, жаҳли чиқади ва уни қўлидан ушлаб хонасига олиб киради ва эшикни ичидан қулфлаб қўяди. «Жаноб! – деб давом этади чол, – ўтган ишга салавот; ҳеч бўлмаса менга қизим Дуняни қайтариб беринг. У билан хўп ўйнаб-кулиб олдингиз-ку, энди уни беҳудага хароб қилманг». «Бўлар иш бўлди, деб гангиб қолади йигит, – сенинг олдинг-да гуноҳқорман ва сендан афв сўраш имконига эга бўлганимдан хурсандман; лекин мени Дунядан ажралади деб ўйлама: у бахтли бўлади, сенга виждоним олдида сўз бераман. Сен уни нима қиласан? У мени яхши кўради; у ўзининг аввалги ҳаётини унутиб юборган. На сен, на у – ҳеч бирингиз, бу ўтган ишларни унутмаяжаксиз». Кейин у назоратчининг энгига нимадир қистириб қўяди-да, эшикни очади ва назоратчи қандай қилиб кўчага чиқиб қолганини сезмай қолади.

¹ Почтмейстер – почталарнинг бошлиғи.

² Скуфье – уйнинг ичида кийиладиган либос.

Чол кўчада узок серрайиб туради, охири енгининг қайтармасида бир ўрам коғозни кўради; уни суғуриб чиқаради ва ёяди: ғижимланган бир неча беш сўм ва ўн сўмликлар эканини кўради. Унинг кўзлари яна ёшга, ғазаб ёшларига тўлади! Чол пулларни қаттиқ ғижимлаб ерга ташлайди-да, товонлари билан эзгилаб, сўнгра келган ерига қараб жўнайди... Бир неча қадам юрганидан кейин тўхтади, ўйланиброк қолади... Ортига қайтади... Аммо пуллар энди йўқ эди. Яхши кийинган бир йигит уни кўриб извошчининг олдига югуриб боради, извошга шошилиб ўтиради-да: «Юр!» деб қичкиради. Назоратчи унинг орқасидан кувмайди. У ўз уйига, бекатга қайтишга қарор қилади, аммо аввал бир марта бўлса ҳам бечора Дуњясини кўриб қолмокчи бўлади. Шу ниятда икки кунча ўтганидан сўнг, у яна Минскийникига қайтиб боради; аммо ҳарбий хизматчи хўжайин ҳеч кимни қабул қилмайдилар, деб дағал жавоб қайтаради, кўкраги билан уни уйдан итариб чиқаради ва эшикни гурсиллатиб ёпиб қўяди. Чол бечора туриб-туриб, қайтиб кетади.

Худди шу куни кечкурун у Все Скорбящие черковида ибодат қилиб бўлиб, Литей кўчасида кетаётганида, бирдан унинг олдидан жуда олифта бир дрожки¹ ғизиллаб ўтиб кетади ва шунда назоратчи Минскийни таниб қолади. Дрожки уч қаватли уйнинг эшиклари олдига бориб тўхтади ва гусар зинапоядан югуриб ичкарига кириб кетади. Назоратчининг миясига лип этиб жуда ажойиб бир фикр келади. У ортига қайтиб, извошчи билан тенглашиб олганидан сўнг:

– Оғайни, бу кимнинг оти, Минскийники эмасми? – деб сўрайди.

– Худди шундай, – деб жавоб беради извошчи, – нима ишинг бор эди?

– Нима ишимми? Хўжайининг ўзининг Дуњясига бир мактубни етказиб қўйишимни буюрган эди, мен бўлсам у яшаётган жойни унутиб қўйибман.

– Мана шу ерда, иккинчи қаватда. Сен оғайни, мактубни келтиришга кечикибсан, ҳозир хўжайиннинг ўзи унинг олдига ўтирибди.

– Ҳечқиси йўқ, – деб жавоб қайтарибди назоратчи, унинг юраги алланимадандир жуда безовта бўлиб борарди, – кўрсатиб қўйганинг учун раҳмат, мен ўз вазифамни бажараман. – Шу сўзларни айтиб, у зинапоядан кўтарила бошлайди.

Эшик қулф эди. У қўнғирокни босади, бир неча дақиқани жуда оғир кутишда ўтказилади. Калит дағал овоз чиқаради. Эшикни очишади. «Авдотья Самсоновна шу ерда турадиларми?» деб сўрайди

¹ Дрожки – фонусли арава.

у. «Шу ерда, – деб жавоб беради ёш хизматчи аёл, – улар сенга нима учун керак?» Назоратчи жавоб қайтармай, тўғри залга кирди. «Мумкин эмас, мумкин эмас! – деб кичқириб қолади хизматчи, – Авдотья Самсоновнанинг олдида меҳмонлари бор». Аммо назоратчи кулоқ солмай, ичкарига қараб кетаверади. Аввалги икки бўлма коронғи, учинчисида эса чирок ёқилган эди. У очик эшик олдида бориб тўхтади. Яхши жиҳозланган бўлмада Минский ўйчан ҳолда ўтирарди. Ўша пайтда расм бўлган барча безаклар билан ясашиб олган Дуня, худди инглиз эгарига миниб олган чавандоздек, гусар ўтирган ўриндиқнинг ён суянчиғига ўтириб олганди. У Минскийга мулойим жилмайиб қарамокда эди. Унинг жингалак сочларини ўзининг ялтироқ бармоқларига ўраб бурарди. Бечора назоратчи! Ҳеч қачон қизи унга бу қадар гўзал кўринмаган эди. У кизига беихтиёр тикилиб қолади. «Ким у?» деб сўрайди кизи бошини кўтармасдан. У хануз чурк этмасдан турарди. Жавоб олмаганидан кейин Дуня бошини кўтардию, «оҳ!» деб гиламга йиқилди. Чўчиб кетган Минский дарров энгашиб Дуняни кўтармоқчи бўлади ва бирдан эшикнинг олдида турган кекса назоратчига кўзи тушиб, Дуняни жойида қолдиради, ғазабдан қалтироқ босган ҳолда унинг олдида келади. «Сенга нима керак? – дейди у тишларини гичирлатиб. – Нега қаерга борсам, шу ерга ўғридек сукуласан? Ё мени сўймоқчимисан? Йўқол!» У кучли қўллари билан чолнинг томоғидан бўғиб, зинапоёга итариб юборади.

Чол уйига қайтади. Дўсти унга шикоят қилишни маслаҳат беради, лекин назоратчи ўйлаб-ўйлаб, қўл силтайди ва нима бўлса пешанадан, деб қўйиб беришга қарор қилади. Икки кундан кейин у, Петербургдан ўз бекатига қайтиб кетади ва вазифасига киришади.

«Мана энди уч йилдан бери Дунясиз кун кечиряпман, – деб сўзига яқун ясади назоратчиси. – Дунянинг дом-дараги йўқ. Ўликми, тирикми – Худо билади. Бундай ходисалар кўп бўлади. Бу ўткинчи саёқлар фақат унигина йўлдан оздиришгани йўқ, яна кўпларни йўлдан уришади, бир оз ушлаб туришади-да, ташлаб юборишади. Бугун атласу баркутларга кўмилиб юриб, эртасига қарасанг, майхона ялангоёқлари билан кўча супурадиган ёш тентаклар Петербургда оз эмас. Дуня ҳам эҳтимол шулар ичида хароб бўлаётгандир, деган фикр хаёлингга келганида, унинг ўлимини тилашдек гуноҳдан ҳам тоймайсан киши...»

Назоратчи дўстимнинг ҳикояси ана шу бўлди. Ҳикоя қилар экан, у бир неча марта йиғлаб, худди Дмитриевнинг¹ гўзал балладасидаги

¹ Дмитриев (1760–1837) – Пушкин замонасидаги шоир.

тиришқоқ Терентьичдек этаги билан кўз ёшларини артиб турди. Бу кўз ёшларининг қуйилишига пунш ҳам қисман сабабчи бўлди, чунки ўз киссаси давомида беш қадах пунш ичиб олганди; аммо шундай бўлса ҳам, бу кўз ёшлари менинг қалбимга қаттиқ таъсир этди. Ажралишиб кетгач, анча маҳалгача кекса назоратчини унутолмадим, бечора Дуняни узок вақтгача ўйлаб юрдим...

Яқиндагина ўша кадрдон жойдан ўтиб кетаётиб, дўстим эсимга тушди, суриштириб билдимки, у бошлиқ бўлган бекат йўқ қилинибди. «Кекса назоратчи тирикми?» деган саволимга ҳеч ким аниқ жавоб бермади. Мен таниш жойларга боришга қарор қилдим, ижарага отлар олдим ва таниш қишлоққа жўнадим.

Куз пайти эди. Осмонни кулранг булут босган; ҳосили йиғиб олинган яйдоқ далалар томондан келаётган совуқ шамол, ўз йўлидаги дарахтларнинг қизил ва сариқ баргларини супуриб кетмоқда эди. Мен кун ботишига яқин қишлоққа етиб, почтахонанинг олдига келиб тўхтадим. Дахлизга (худди шу дахлизда мени бир пайтлар Дуня ўпган эди) семиз бир аёл чикди, саволларимга кекса назоратчи бундан бир йил аввал вафот этди, унинг уйига пивочи кўчиб кирди, мен ўша пивочининг рафикаси бўламан, деган мазмунда жавоб берди. Мен бу ерга келганимга ва етти сўм сарф этганимга ачиндим.

– Қандай қилиб вафот этди? – деб сўрадим пивочининг аёлидан.

– Ичкиликдан казо қилди, – деди у.

– Уни қаерга кўмишди?

– Қишлоқ дарвозасининг нариги томонига, мархума рафикасининг ёнига.

– Мени унинг қабри олдига элтиб қўёлмайсизми?

– Нега элтиб қўймайлик. – Ҳой, Ванка! Мушук ўйнашни бас қил энди! Жанобни қабристонга олиб бориб, назоратчининг қабрини кўрсатиб қўй.

Аёлнинг шу сўзларидан кейин жулдур кийимли, сариқ ва ғилай бола олдимга югуриб келди ва мени қишлоқ дарвозасидан нарига олиб кетди.

– Мархум бекат назоратчисини танирмидинг? – деб сўрадим йўлда.

– Нега танитай? У менга толнинг чўпидан хуштак ясашни ўргатиб қўйган. Худо раҳмат қилгур, майхонадан келаётганида биз унинг ортидан: «Бува, бува!.. Ёнғоқ!» – деб югурардик. У бўлса ҳаммамизга ёнғоқ берарди. Доим биз билан бирга эди.

– Йўловчилар уни эшлашадими?

– Сафарга чиқувчилар эндиликда камайиб қолишган, гохида заседатель¹ ўтиб қолади, унинг ҳам ўлганлар билан иши йўқ. Шу ёзда бир бариня² ўтиб қолувди, ўша назоратчи чолни суриштирди, ундан кейин унинг қабрига борди.

– Қандай бариня экан? – деб сўрадим қизиқиб.

– Жуда яхши бариня, – деб жавоб берди бола, – олти отлик аравада келди, учта боласи, битта энагаси бўлиб, кичкина итни эргаштириб олибди, назоратчи чолнинг вафот этганини эшитиши билан йиғлаб юборди ва болаларига: «Қимирламай ўтиринглар, мен қабристонга бориб келаман» деди. Мен уни кузатиб қўймоқчи бўлдим. Бариня: «Йўлни ўзим ҳам биламан» деб айтди. – Ундан кейин менга бир танга берди, – шунақа яхши бариня экан!..

Биз қабристонга, ҳар томони очиқ, ёғоч хочлар билан тўлган, бирорта ҳам дарахти йўқ яйдок жойга келдик. Кишининг кўнглига бу қадар ғашлик соладиган қабристонни умримда кўрмаган эдим.

– Мана назоратчи чолнинг қабри, – деди менга бола, ўртасига хоч санчиб қўйилган бир уюм кумнинг устига чиқиб. Хочга мисдан ўйилган Исонинг сурати қоқилган эди.

– Бариня ҳам шу ерга келганмиди? – деб сўрадим.

– Келган эди, – деб жавоб берди Ванька, – мен уни узоқдан кузатиб турдим. У қабр устига ётди-да, анчагача турмади, ундан кейин бойвучча кишлокқа борди, руҳонийни чакириб унга пул берди, кейин жўнаб кетди, менга бўлса бир танга берди, яхши хоним экан.

Мен болага бир танга бердим-да, бу ерга келганимга ҳам, етти сўм сарф этганимга ҳам асло ачинмадим.

¹ *Заседатель* – маслаҳатчи (революциядан илгари Россияда баъзи идораларга сайлаб қўйилган вакил).

² *Бариня* – бой аёл.

ҚИШЛОҚИ ОЙИМҚИЗ

Ҳар қандай кийимда ҳам, Душенька яхшисан.

Богданович

Узоқ губерналарнинг бирида Иван Петрович Берестовнинг мулки бор эди. У йигитлик чоғида гвардияда хизмат қилган, 1797 йилнинг бошида хизматдан бўшаб, ўз қишлоғига қайтди, ўшандан буён бошқа ҳеч қаёққа чикмади. У фақир бир зодагон қизига уйланган бўлиб, овда юрган вақтида хотинининг кўзи ёриб вафот этганди. Хўжалик ишлари билан машғул бўлиш унга анча тасалли берди. У ўз режаси бўйича уй солдирди, мовут фабрикасини курди, даромадни уч баробар оширди. Петрович ўзини шу атрофда энг ақлли инсон деб ҳисобларди. Итларини эргаштириб, оилалари билан меҳмон бўлиб келадиган қўшнилари ҳам бунга эътироз билдиришмас эди. Иш кунларида у чийбахмал камзул кийиб юрар, байрамларда эса уйда мовутдан тўкилган узун белбурма камзул (сюртук) киярди; харажатларини дафтарга ёзиб қўяр ва «Сенатские ведомости»дан бўлак ҳеч нарса ўқимас эди. Одамлар уни димоғдор ҳисобласалар-да, умуман ҳурмат қилишарди. Фақат энг яқин қўшнисини Григорий Иванович Муромский у билан чиқиша олмасди. Бу киши асл рус зодагони бўлиб, мулкининг кўп қисмини Москвада совурган, ўша вақтда бева қолганидан ўзининг сўнги мулкига – қишлоғига келганди. Бу ерда ҳам шўхлигини янги тарзда давом эттирмоқда эди: у инглиз русумида боғ барпо этди ва қолган бутун даромадини деярли шунга сарф этди. Унинг отбоқарлари инглиз чавандозлари каби кийиниб юришарди. Қизининг бир инглиз мураббияси ҳам бор эди. У ерларига экинни инглиз усулида эктирарди: аммо ўзга йўсинда рус дони ҳосил бермайди. Харажатнинг анча камайганига қарамасдан, Григорий Ивановичнинг даромади кўпаймас эди; қишлоқда ҳам янги қарзларга ботиш йўллари топарди; бунинг устига у ақлли киши ҳисобланарди, чунки ўз губернасидаги зодагонлар орасида биринчи бўлиб мулкни Опекун идорасига гаровга қўйишни ўйлаб топди, у вақтда бундай иш ҳаддан ташқари мураккаб бўлиб, катта жасорат талаб этарди. Уни ёмонлаб юрадиган кишилар орасида Берестов ҳаддан ортиқ ғийбат қи-

ларди. Янгиликларни ёмон кўриш унинг хулқ-атворидаги бир хусусият эди. У қўшнисининг англизпарастлиги ҳақида бепарво гапиролмас, ҳар онда уни танқид қилиб турарди. У меҳмонларига ўз мулкани кўрсатиб юрганида, хўжаликни бошқаришдаги тадбирларини мақтаб айтилган сўзларга жавобан муғамбирлик билан жилмайиб: «Шундай! Ишларим қўшнимиз Григорий Ивановичникидек эмас. Биз англизчасига хонавайрон бўлолмаймиз! Русчасига тўқ бўлсак бас!» деб қўярди. Мана бу ва шунга ўхшаш ҳазиллар қўшниларнинг саъй-ҳаракатлари соясида, қўшимча ва изоҳлар билан Григорий Ивановичга етказиларди. Инглизпараст Григорий Иванович бўлса, бизнинг ижодкорлар каби танқидга чидолмас эди. У қаттиқ аччиғланар, жигибийрон бўлар ва ўзининг туҳматчи қўшнисини тўнка ва кишлоқи деб атарди.

Берестовнинг ўғли кишлоққа келгунига қадар, бу икки мулкдор орасидаги муносабатлар шу тарзда эди. У университетда таҳсил кўрган ва ҳарбий хизматга киришни ният қилганди, лекин отаси бунга розилик бермасди. Ҳарбий хизматдан ташқари вазифаларга эса ўзини бутунлай қобилиятсиз ҳисобларди. Бу масалада ота-бола бир фикрга келиша олишмади. Алексей ҳозирча зодагончасига яшар ва ҳар эҳтимолга қарши мўйлов ҳам қўйганди.

Алексей ҳақиқатан азамат йигит эди. Чиндан ҳам унинг келишган қадди қомаги ҳарбий либос киймаса ва от устида ўзига оро бериб юришнинг ўрнига, ёшлигини маҳкама қоғозлари устида эгилиб-букилиб ўтказса, умр ҳайф кетарди. Қўшнилар унинг овда йўлни суриштирмай доимо биринчи бўлиб чопишини кўриб, у ҳеч қачон дурустрок бир амалдор бўлолмайди, дейишарди. Ойимқизлар унга кўз тикишар, баъзилари сукланиб қарарди, аммо Алексей уларга оз вақт ажратарди, қизлар эса унинг бепарволигидан бирон гўзал ошиқ бўлса керак, деб ўйлашарди. Ҳақиқатан унинг мактубларидан бирининг манзил нусхаси кўлдан-кўлга ўтиб юрарди: *«Москпада Алексеев ибодатгоҳининг қаршисида, мисгар Савельев уйдаги Акулина Петровна Курочкинага тегсин, бу мактубни А.Н.Р.га топширишингизни сиздан ўтиниб сўрайман».*

Қишлоқда яшамаган китобхонларим, уезд кизларининг нақадар гўзал эканликларини тасаввур этолмайдилар! Тоza ҳавода, олма дарахтларининг соясида етилган бу кизлар, киборлар жамиятини ва ҳаётни китоблардан билишади. Танҳолик, эркинлик ва мутолаа, бизнинг парижонхотир гўзалларга маълум бўлмаган эҳтирос ва туйғуларни уларда эрта уйғотади. Бу кизлар учун қўнгирак товуш бир саргузашт, яқин бир шаҳарга бориш ўз ҳаётларида катта бир давр, бирор меҳмоннинг кели-

ши эса, узоқ вақт ва баъзан умрбод хотирада қолади. Табиийки, уларнинг баъзи бир ажойиб қилиқлари устидан ҳар ким бемалол кула олади; аммо бундай юзаки қарайдиган одамнинг мазахлари, қизларнинг муҳим фазилатларини ерга уролмайди, улардан муҳимлари: ана шу феъл-атворнинг хусусияти, ўзига хослиги бўлмаса, олмон ёзувчиси Иоган Рихтер айтганидек, инсоний фазилат ҳам бўлмайди. Пойтахтларда аёллар балки яхши таҳсил олишар, лекин киборлар жамияти одатлари уларнинг хулқ-атворини сийқалаштириб, кўнгилларини бош кийимлар каби бир хил қилиб қўяди. Бу сўз қоралаш ёки ғийбат тарзида айтилаётгани йўқ, аммо қадимги бир тафсилотчи олим ёзганидек: «Бизнинг кайд этганимиз ўз кучида қолади».

Бизнинг ойимқизлар орасида Алексей қандай таассурот қолдирганини тасаввур қилиш осон. Йигит илк марта қизларга ғамгин, умидсиз бир ҳолда кўриниш берди ва дастлаб барбод бўлган севинчлари ҳамда хазон бўлган ёшлиги ҳақида сўз очди; бундан ташқари, у бош суягининг сурати солинган бир қора узук тақиб юрарди. Буларнинг барчаси губернада катта янгилик ҳисобланар эди. Ойимқизлар у ҳақда сўз кетганида, ўзларини йўқотиб қўйишарди.

Аммо бу гаплар ҳаммадан кўпроқ инглизпарастимизнинг қизи Лиза (Григорий Иванович қизини Бетси деб атарди)ни қизиқтирарди. Оталари борди-келди қилишмасди. Барча кўшни қизларнинг ўша йигит ҳақида гапиришларига қарамай, Лиза Алексейни ҳали кўрмаганди. Лиза ўн етти ёшга кирган эди. Унинг қора кўзлари қорачадан келган ва жуда ёқимли юзига монанд бўлиб, чарақлаб турарди. Лиза отасининг ёлғиз қизи бўлиб, ниҳоятда эрка эди. Унинг ўйноқилиги ва ҳар он қилиб турадиган шўхликлари отасини роса қувонтирарди, аммо юзига упазлик суриб, қошларига сурма қўйиб, йилда икки марта «Памела»ни¹ ўқийдиган, бунинг учун икки минг сўм пул олиб, бу ёввойи Россияда зерикиб, ўлар ҳолатга келган қирк яшар такаббур мураббия Жаксон хонимни ғазаблантирарди.

Лизага Настя хизмат қилиб юрарди. Гарчи у Лизадан катта бўлсада, аммо бекаси каби енгилтабиат эди. Лиза уни жуда яхши кўрар, бутун сирларини унга айтар ва у билан бирга ҳар хил қилиқларни ўйлаб топарди; хуллас, Прилучина қишлоғида Настя француз фожеаларида акс этган сирдош жориялардан кўра аҳамиятлироқ бир сиймо эди.

– Бугун меҳмондорчиликка боришга рухсат этинг, – деди бир куни Настя, бекасини кийинтирар экан.

---

¹ «Памела» – инглиз ёзувчиси Ричардсоннинг (1689–1761) романи.

– Майли, бироқ айт, қаерга?

– Тугиловога, Берестовларникига. Ошпаз аёлнинг туғилган куни эди, кеча бизни зиёфатга қакириб кетганди.

– Буни қара-я, – деди Лиза, – оила бошлиқлари жанжаллашдилар-ку, хизматкорлари эса бир-бирларини меҳмон қилишади-я!

– Бизнинг бошлиқлар билан нима ишимиз бор! – деб эътироз билдирди Настя, – бунинг устига мен отангизни эмас, сизнинг хизматкорингизман. Сиз ёш Берестов билан уришганингиз йўқ-ку, ҳушига келса, кексалар, майли уришаверсин, бизга нима.

– Алексей Берестовни кўришга ҳаракат қил, Настя, у қанақа ва қандай одам эканини менга батафсил айтиб берасан.

Настя ваъда берди, Лиза кун бўйи сабрсизлик билан унинг қайтишини кутди. Настя кечқурун қайтиб келиб:

– Лизавета Григорьевна, мен ёш Берестовни кўрдим; уни синчиклаб қузатдим, кун бўйи бирга бўлдик, – деди.

– Қандай қилиб? Айт, бирма-бир айтиб бер.

– Рухсат этинг: биз йўлга тушдик, мен, Анисья Егоровна, Ненила, Дунка...

– Буни биламан. Хўш, кейин нима бўлди?

– Шошманг, ҳаммасини бирма-бир айтаман. Биз роса таом устига етиб бордик. Уй одам билан лик тўла эди. Колбинскийлар, Захаровлар, гумашта аёл ҳам ўз кизлари билан, Жлупинскийлар...

– Хўш! Берестов-чи?

– Тўхтанг, ахир. Мана биз дастурхон ёнига ўтирдик, гумашта аёл биринчи курсида, мен унинг ёнида... кизлари бўлса шундай ковоқларини солдиларки, афтлари курсин, менга нима-а?..

– Ох, Настя, ипидан игнасигача гапирасанки, одам зерикиб кетади...

– Қандай сабрсиз одамсиз-а!.. Ҳа, майли, биз дастурхондан турдик... ўзи ҳам уч соатча ўтирибмиз, тушлик ҳам зўр бўлди, қаймоқ кўшиб тайёрланган турли хил лаззатли сомсалар... биз дастурхондан туриб, қувлашмачоқ ўйнагани бокқа чиқдик.

– Хўш қани? Ростдан ҳам у яхши эканми?

– Жуда ажойиб экан, кўркам деса бўлади. Қомати келишган, новча, ёноклари кизил...

– Ростданми? Мен бўлса уни рангпар, деб юргандим. Қанақа? У сенга қандай кўринди, ғамгин ёки ўйчан?

– Нималар деяпсиз? Бундай ўта кетган шўх йигитни, умрим бино бўлиб кўрган эмасман. У биз билан ўйнамоқчи бўлди-ю!

– Биз билан ўйнамоқчи бўлди, дедингми?! Бўлмаган гап!

– Жуда бўладиган гап-да. Тагин уни ўйлаб топганини қаранг! Қайси биримизни тутиб олса, ўпади-я!

– Ихтиёр сенда Настя, аммо ёлгон гапиряпсан.

– Аксинча, ихтиёр сизда, ёлгон гапираётганим йўк. Мен ўзимни ундан зўрға қутқардим. У кун бўйи бизга илакишиб юрди.

– Ахир қандай қилиб? Уни ахир бировга хуштор ва ҳеч кимга қарамайди, дейишади-ку?

– Билмадим, аммо у менга жуда қаттиқ тикилди. Таняга ҳам, гумашта аёлнинг қизига ҳам. Колбинскийли Пашага ҳам шундай, тўғриси, ҳеч биримизни ранжитмади, шундай шўхки!

– Буниси қизик! Хўш, уйда у ҳақда қандай гаплар бўлди?

– Жаноб тўра жуда яхши, ёқимтой, хушчақчақ одам, – дедилар. – Биргина қилиғи ёмон: қизларнинг ортидан кўп юради. Менимча, бу айтарлик айб эмас: вақти билан босилиб қолади.

– Мени қандай кўргим келади-я! – деди Лиза уҳ тортиб.

– Нимаси қийин? Тугилово биздан у қадар узоқ эмас, ҳаммаси бўлиб уч чақирим. Ўша томонларга сайрга боринг ё от миниб чикинг; сиз, албатта унга дуч келасиз, у ҳар куни эрталаб милтигини олиб овга чиқар экан.

– Йўғ-э. Яхшимас. У бу қиз менинг орқамдан тушибди, деб ўйлаши мумкин. Унинг устига оталаримиз орасида можаро бор, ҳар ҳолда у билан танишувим мумкин бўлмас... Ох, Настя! Биласанми, мен оддий бир қишлоқи қиз каби қийинаман!

– Ростдан-а, кенг, узун бир кўйлак қийиб олинг-да, кўркмасдан Тугиловога қараб жўнанг, кафил бўламанки, Берестов сизни кўздан кочирмайди.

– Бу ерлилар тилида яхши сўзлаша оламан. Ох, Настя, севикли Настя! Қандай ажойиб фикр!

Лиза ўзининг бу ниятини шаксиз амалга оширишга қасд қилиб, ўринга ётди. Эртасига у ўз режасини амалга оширишга киришди: қалин мато, кўк чит билан мис тугмачалар сотиб олишга одам юборди, Настянинг ёрдамида ўзига кўйлак бичди, бутун хизматкор қизларни тикишга ўтказди, кечкурун ҳаммаси тайёр бўлди. Лиза кўйлакни қийиб, ойнада ўзини кўрди ва шу чокқача бу қадар жозибатор бўлмаганини эътироф этди. У ўз ролини такрорлар эди; хонада юриб бир неча бор таъзим қилар, сўнгра мушукдек бошини чайқар, деҳқонча лаҳжада сўзлар, енглари билан юзини беркитиб кулар ва Настянинг мақтовларига сазовор бўларди. Аммо бир нарса уни кўп қийнарди: ҳовлида ялангоёқ юриб кўрмоқчи бўлганди, нозик оёқларига ҳас-чўп ботди, қум ва майда

тошлар чидаб бўлмас даражада оғритди. Настя бу ерда ҳам унга ёрдам берди: у Лизанинг оёғини ўлчаб олиб, даладаги Трофим чўпон томонга қараб югурди ва бир жуфт пўстлок кавуш буюрди. Лиза эртаси куни тонгда кўзини очди. Бутун уй ичидагилар ҳали ухлашарди. Настя дарвозанинг олдида чўпонни кутиб турарди. Шу топда най чалинди ва қишлоқ подаси зодагоннинг ҳовлиси ёнидан ўта бошлади. Трофим Настянинг олдидан ўта туриб, унга бир жуфт ола-була кичик пўстлок кавуш тутқазди ва ярим сўм ҳақ олди. Лиза аста-секин қишлоқи қиз тарзида кийиниб олди ва Настяга пичирлаб, Жаксон хонимга тегишли топшириқларни бериб, орқа эшикка чикди-да, полиздан югуриб ўтиб, дала томон кетди.

Шарқда шафақ ярқираб ва олтин булутлар туркуми сарой аҳли подшони кутаётганига ўхшарди; тиник осмон, тонг салқини, шудринг, шабада ҳамда қушларнинг сайраши Лизанинг қалбини болалик севинчи билан тўлдирди. Бирон танишнинг дуч келишидан қўриқиб, у учгандек тез югурарди. Отасининг мулки чегарасидаги чакалакзорга яқинлашар экан, Лиза қадамини секинлатди. Бу ерда у Алексейни кутмоқчи эди. Юраги қаттиқ урар, сабабини ўзи ҳам билмасди, лекин шўх ёшларимизнинг қўриқиб-чўчиб туриши, уларнинг энг яхши латофатидир. Лиза чакалакзор қоронғилигига кирди. Чакалакнинг бўғик ва тарқок шовуллаши кизни гўё кутлар эди. Унинг севинчи сусайди. Аста-секин ширин хаёлларга берила бошлади. У ўйларди... аммо, ўн етти ёшли ойимқизнинг баҳор тонги соат олтида, чакалакзорда ёлғиз ўзи нима ҳақда ўйлаётганини аниқлай олиш мумкинми? Шундай қилиб, у ҳар икки томондан баланд дарахтлар кўланка ташлаган йўл бўйлаб, ўйга ботиб борарди, бирдан кўркам бир овчи ит унга қараб ҳурди. Лиза кўрққанидан кичкириб юборди. Шу пайтда «тинчлан, Сбогар, бери кел», деган товуш эшитилди ва ёш дарахтлар ортидан овчи йигит кўринди. «Кўрқма дилбар киз, – деди Лизага, – итим қопмайди». Лиза анча тетиклашиб, шу заҳоти фурсатдан фойдаланди. «Йўғ-э, жаноб, – деди у, гўё кўрққан ва уялган бўлиб, – кўрқаман, кўрмайсанми, у қандай қопогон. Яна менга ўзини ташламасин». Алексей (уни ўқувчи таниб олгандир) ёш қишлоқи қиздан кўзини узмай қараб турарди.

– Агар кўрқсанг, мен сени кузатиб қўяман, – деди у Лизага. – Ёнинг-да боришимга розимисан?

– Ким сенга халақит беради? – деб жавоб қилди Лиза. – Йўл элники, хоҳлаган томонга кета оласан.

– Ўзинг қаердансан?

– Прилучинаданман, темирчи Василийнинг кизиман, кўзикорин те-
риб юрибман (кизининг кўлида тўкилган сават бор эди).

– Сен-чи, жаноб? – Тугиловоликмисан дейман?

– Худди шундай, – деб жавоб берди Алексей, – мен ёш тўранинг
хизматкори бўламан.

Алексей ўзини киз билан тенг қилиб кўрсатмоқчи эди. Аммо Лиза
унга қараб, кулиб юборди.

– Алдаясан, – деди у, – эси пастга ишинг тушгани йўқ, кўриб ту-
рибманки, сен тўралардансан.

– Нега сен бундай деб ўйлайсан? – Ахир ҳаммаси кўриниб турибди-
ку, – деди йигит.

– Нимадан? Тўрани хизматкордан ажратиб бўлмайдами? Кийи-
минг ҳам ундай эмас, гапинг бўлакча, итни ҳам биз каби чақирмаяпсан.

Лиза тобора Алексейга ёқиб борарди. У дилбар қишлоқ кизлари
билан бетакаллуф муносабатда бўлишга одатланганидан, Лизани
кучокламоқчи бўлди, лекин киз сакраб қочди ва бирдан жиддий ҳамда
совук тус олдики, Алексей кулиб юборди. Лиза бу харакати билан
Алексейнинг кейинги хужумларидан ўзини саклаб қолди.

– Агар сен келгусида дўст бўлишимизни истасанг, – деди у жиддий
бир тусда, – эсингни еб қўйма.

– Бу ҳикматли сўзларни сенга ким ўргатди? – деб сўради Алексей
қаҳ-қаҳлаб.

– Менинг танишим Настя, сизнинг қишлоқдаги бир бека кизнинг
хизматчиси, ўша ўргатди? Қара, маърифат қандай йўллар билан
тарқалади-я!

Лиза ўз ролидан чиқаётганини ҳис этди ва дарров тузатиб олди:

– Бўлмаса, нима деб ўйловдинг? – деди у, – мени хўжайин ҳовли-
сида ҳеч қачон бўлмайди, дейсанми? Албатта, ҳаммасини эшитганман,
кўрганман, сен билан бекорчи гапга овора бўлиб, киши кўзикорин те-
ролмай қолади, сен у ёққа кет, мен бу ёққа! Узр сўрайман...

Лиза узоқлашмоқчи эди. Аммо йигит унинг кўлидан ушлаб қолди.

– Жонгинам, исмингни айт.

– Акулина, – деб жавоб берди Лиза бармоқларини Алексейнинг
кўлидан тортиб олишга уриниб, – қўйвор жаноб, уйга кетишим керак.

– Яхши, дўстим Акулина. Мен албатта, темирчи отанг Василийга
меҳмон бўлиб бораман.

– Нималар деяпсан? – деб эътироз билдирди Лиза, – Тангри ҳақи
бора кўрма, агар сен билан чакалакзорда ёлғиз сўзлашганимни уй-
имдагилар билса, бошим балога қолади; отам – темирчи Василий
ўлгунимча уради.

- Ахир мен, сен билан яна кўришмоқчиман.
- Мен қачон бўлмасин, яна кўзикорин тергани бу ерга келарман.
- Қачон ахир?
- Хоҳласанг эртага.

– Севикли Акулина, ўпиб оларди-ку, ботинолмайман. – Эртага шу пайтда келасан, шундайми?

- Ҳа, ҳа.
- Мени алдамайсан-а?
- Алдамайман.
- Онт ич.
- Худо урсин, келаман.

Ёшлар хайрлашди. Лиза чакалакзордан чикди, даладан ўтиб олди, яшириниб бокқа кирди ва шошилиб Настя кутиб турган фермага югуриб келди. У ерда Лиза тоқатсиз сирдошининг саволларига жавоб бераркан, кийимларини алмаштирди ва меҳмонхонага чикди. Дастурхон ёзилган, нонушта тайёр, Жаксон хоним юзига упа суриб, бир қултум сув билан ютиб юборгудек бўлиб, тортни юпқа қилиб кесмоқда эди. Отаси эрталаб сайр қилиб келгани учун кизини мактаб:

– Саҳарда уйғонишдан фойдалироқ нарса йўқ, – деди у, бу ўринда инглиз журналларидан ўқиб билгани – одамнинг узоқ умр кўриши ҳақидаги мисолларни сўзлаб кетди, шуни ҳам кўшиб қўйдик, юз йилдан ортиқ умр кўрган одамларнинг кўпчилиги ароқ ичмаган, қишу ёз бирдек саҳарда турар эканлар.

Лиза унинг гапларини эшитмасди. У эрталабки учрашувнинг бутун тафсилотини, Акулинанинг овчи йигит билан бўлган суҳбатини кўнглида такрорлади, аммо негадир виждони азоблана бошлади. У эрталабки суҳбат одоб доирасидан чиққани йўқ, бу шўхликнинг оқибати ёмон бўлмайди, деб ўз-ўзини беҳуда ишонтирмоқчи бўларди, виждони идрокдан баландроқ нола қиларди. Эртаги кунга берган ваъдаси ҳаммасидан ҳам унга тинчлик бермасди, у ўзининг берган тантанали қасамёдидан кечишга рози бўлаёзди. Аммо Алексей уни кута-кута Василий темирчининг қизи ҳақиқий Акулинани – йўғон, чўтир қизни қишлоқдан ахтариб топиши ва шу тарзда унинг энгилтаклик билан қилган шўхлигини фаҳмлаб қолиши мумкин эди. Бу фикр Лизани кўрkitиб юборди ва эртаси кун яна Акулина бўлиб чакалакзорга боришга аҳд қилди.

Алексей жуда хурсанд ва таажжубда эди, кун бўйи у ўзининг янги таниши ҳақида ўйлаб юрди. Қорачадан келган гўзал қизнинг сиймоси уйқусида ҳам унинг хаёлини банд этганди. У кийиниб олганида, ғирашира тонг отганди. Милтигини ўқлашга ҳам сабри чидамай, вафодор

ити Сбогар билан далага чикди ва учрашувга, ваъда этилган жойга караб югурди. Ярим соат вақт унинг учун тоқат қилиб бўлмайдиган интизорликда ўтди, ниҳоят, шохлар орқасидан узун кўк кўйлак кўринди ва у севикли Акулина томон югурди.

Лиза, унинг миннатдорлик билан қувонишига кулимсираб қўйди, аммо Алексей шу топда унинг юзида безовталиқ ва ташвиш изларини кўрди. Алексей бунинг сабабини билмоқчи бўлди. Лиза бу қилиғи андишасизлик эканини, шунга пушаймон бўлганини, шу сафар берган ваъдаси устидан чиқиш истагини ва бу учрашув сўнги марта эканини ҳамда бу кўришишлар уларни яхшиликка олиб келмаслигини гапирди, шунинг учун бу учрашувларга хотима беришни сўради. Табиийки, бу сўзлар деҳқон лаҳжасида айтилган эди, лекин бу содда қиз учун ғайритабиий кўринган фикр ва туйғулар Алексейни хайрон қолдирди. У Акулинани ўз ниятидан қайтариш учун гапга чечанлигини ишга солди; ўз истакларининг беғуборлигига Лизани ишонтирмоқчи бўлди, унинг пушаймон бўлишига асло йўл қўймадлигини, ҳар нарсада унга бўйсунганини айтди. Бирдан-бир қувончи бўлган учрашувдан уни маҳрум этмасликни: кун ора бўлса ҳам, ҳафтада икки марта бўлса ҳам учрашиб туришни сўраб, ёлворди. У эҳтирос билан сўзлар ва шу топда, худди ошиқнинг ўзгинаси эди. Лиза уни жим туриб тинглади ва охири: «Менга, қишлоқдан ҳеч қачон ахтармасликка ва мен ҳақимда суриштирмасликка, ўзим белгилагандан бошқа учрашув йўлини изламасликка ваъда бер», деди.

Бундан сўнг улар ўрмонда сайр қилиб, Лиза Алексейга бас, бўлди дегунча дўстларча суҳбатлашиб юрдилар. Улар хайрлашдилар, ёлғиз қолган йигит қишлоқи содда қизнинг икки учрашувдаёқ, унга қандай ҳукмрон бўлиб қолганини ўйлаб, боши қотди. Акулина билан бўлган муносабати унинг учун ажойиб бир янгилик бўлиб, ғалати қишлоқи қизнинг буйруқлари унга оғир туюлса-да, ўз сўзида турмаслик эсига ҳам келмасди. Қизиғи шундаки, Алексей кўрқинчли узук тақиб, сирли мактублар ёзиб умидсизланиб юришига қарамай, оқкўнгил ва серғайрат, маъсумлик завқини ҳис қила оладиган соф юракли йигит эди.

Агар мен ёлғиз ўз истагимга қулоқ солганимда, албатта бу ёшларнинг учрашувларини бутун тафсилоти билан тасвирлаган бўлардим. Борган сари ортиб бораётган икки томонлама майил ва ишончларини, машғулотлари ва сўзларини тўлиқ ёзардим; лекин биламанки, ўқувчиларнинг кўп қисми менинг завқимни маъқул кўрмаслар. Бу тафсилот, умуман чучмал кўринса керак, шунинг учун мен уларни ташлаб